

A múltnak kútja

Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete

The Fountain of the Past

Study Volume of the Fifth Annual Conference
of Young Medieval Archaeologists

A múltnak kútja
Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának
tanulmánykötete

The Fountain of the Past
Study Volume of the Fifth Annual Conference
of Young Medieval Archaeologists

Ferenczy Múzeum kiadványai, A sorozat: Monográfiák 3. |
Publications of the Ferenczy Museum, A Series: Monographs, 3.
RÉGÉSZETI TANULMÁNYOK | ARCHAEOLOGICAL STUDIES

A múltnak kútja. | The Fountain of the Past.
Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete |
Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists

Kiadta | Publisher

Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014

Felelős kiadó | Managing publisher

Dr. Kálmoki-Gyöngyössy Márton, múzeumigazgató,
Szentendre Város kulturális és turisztikai vezetője

Sorozatszerkesztő / Serial editor

Dr. Majorossy Judit

Szerkesztő | Editor

Rácz Tibor Ákos

Lektorok | Proof readers

Buzás Gergely (MNM Mátyás Király Múzeum, Visegrád); Dr. Feld István (ELTE BTK
Régészettudományi Intézet, Budapest); Dr. Laszlovszky József (CEU Medieval Studies
Department, Budapest); Dr. Takács Miklós (MTA BTK Régészettudományi Intézet,
Budapest); Dr. Wolf Mária (SZTE BTK Régészeti Tanszék, Szeged)

Olvasószerkesztő

Dr. Majorossy Judit, Rácz Tibor Ákos

Szöveg | Text

Bárdi Bogáta, Bartha Annamária, Bíró Gyöngyvér, Bognár Katalin Boglárka,
Csoltkó Emese, Hegyi Dóra, Héczey-Markó Ágnes, Jankovics Norbert, Katona-Kiss Atilla,
Kolláth Ágnes, Dr. K. Németh András, Lengyel Boglárka, Lukács Nikoletta, Mag Hella,
Megyeri Edit, Molnár István, Nagy Balázs, Nádai Zsófia, Pap Ildikó Katalin,
Rácz Miklós, Rácz Tibor Ákos, Dr. Szabó Béla, Szolnoki Tamás, Szörényi Gábor András,
Varga Emese, Varga Máté, Véninger Péter, Zay Orsolya

Angol fordítás | English translation

Ferenczi László, Vadas András, Dr. Majorossy Judit

Grafikai szerkesztő | Graphic designer

Tábori Tamara

Fotó | Photo

a szerzők fotói | the authors' photos

Nyomdai kivitelezés | Print

DEMAX Művek Nyomdaipari Kft., Budapest

© Ferenczy Múzeum, a szerzők, a fordítók, a fotósok és jogutódjaik

ISSN: 2064-714-X

ISBN: 978-963-9590-79-3

A cím- és hátlapon | On the cover and back

Az ócsai templom felmérései rajzai | Drawings on the Church in Ócsa
(Csányi Károly – Lux Géza, 1939);

Az ócsai református templom | The Calvinist Church of Ócsa
(Fotó | Photo: Jászai Balázs, Cívertan)

A múltnak kútja

Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete

The Fountain of the Past

Study Volume of the Fifth Annual Conference
of Young Medieval Archaeologists

Szerkesztő | Editor

Rácz Tibor Ákos

Szentendre

2014

Tartalomjegyzék | Content

Előszó | Preface (*Rácz Tibor Ákos*) 7

I. KÖZÉPKORI ANYAGI KULTÚRA | MEDIEVAL MATERIAL CULTURE

<i>Katona-Kiss Atilla</i>	Szemponatok az Ártánd–zomlinpusztai leletegyüttes történeti háttérének értékeléséhez Contributions to the Evaluation of the Historical Background of the Ártánd–Zomlinpuszta Finds	9
<i>Bárdi Bogáta</i>	14. századi asztali kerámia Visegrád–Duna-parti út 1. lelőhelyről Fourteenth-century Table Ceramics from 1 Duna-parti Street at Visegrád	25
<i>Nádai Zsófia</i>	Kora újkori kerámia a budai Vízivárosból. Redukált égetésű folyadéktároló edények Early Modern Ceramics from Buda Water Town. Liquid-container Jars and Jugs Produced by Reduced Firing	35
<i>Kolláth Ágnes</i>	Nyugati eredetű fazekak az oszmán kori Budán Pots of Western Origin from the Ottoman Age Buda	51
<i>Varga Emese</i>	Mesterjegyes cseréppipák az egri várból Clay Pipes with Master's Signs from the Castle of Eger	67
<i>Megyeri Edit</i>	Üvegek a Visegrád Rév utca 5. szám alatt feltárt üvegműhelyből és Pomáz–Nagykovácsi lelőhelyről Glass Finds from the Glass Workshop at 5 Rév Street Visegrád and at the Excavation Site of Pomáz–Nagykovácsi	75
<i>Varga Máté</i>	Középkori napóra a kaposszentjakabi bencés apátságából Medieval Sundial from the Benedictine Monastery of Kaposszentjakab	89

II. TELEPÜLÉSKUTATÁS | SETTLEMENT RESEARCH

<i>Lukács Nikoletta</i>	Kora középkori településrészlet Orosháza határában Early Medieval Settlement Fragment at the Borders of Orosháza	99
<i>Bíró Gyöngyvér</i>	Többretegű Árpád-kori település Jászfényszaru–Szőlők-alján Multi-layered Árpád Age Settlement at Jászfényszaru–Szőlők-alja	113
<i>Bognár Katalin Boglárka</i>	Nagyméretű veremépületek Balatonőszöd Árpád-kori településén Large Pit Houses in the Árpád Age Settlement of Balatonőszöd	133
<i>Rácz Tibor Ákos</i>	Árpád-kori lakóépítmények az M0-s autópálya nyomvonalon. Szemponatok a veremházak rendszerezéséhez Árpád Age Dwelling Structures Along the Track of the Highway M0. Viewpoints to the Classification of Pit Houses	145
<i>K. Németh András</i>	Adatok Tolna megye középkori útjainak kutatásához Data to the Research of the Medieval Roads of Tolna County	177

III. EGYHÁZI ÉPÜLETEK | ECCLESIASTICAL BUILDINGS

<i>Csoltkó Emese</i>	Az ócsai református (egykor premontrai) templom építéstörténetének vázlata Sketches to the Building History of the Calvinist (Former Premonstratensian) Church of Ócsa	189
<i>Mag Hella</i>	Tereske temploma az Árpád-korban The Church of Tereske in the Árpád Age	203

<i>Molnár István</i>	A középkori Szőkedencs és temploma Medieval Szőkedencs and Its Church	215
<i>Pap Ildikó Katalin</i>	Középkori faragott kövek a kercaszomori református templom falában Carved Medieval Stones in the Wall of the Calvinist Church of Kercaszomor	227
<i>Héczey-Markó Ágnes – Jankovics Norbert</i>	Apácatorna templomai The Churches of Apácatorna	235
<i>Rácz Miklós</i>	Mit keres egy régész egy barokk kolostorban? Is There Anything for an Archaeologist in an Eighteenth-century Monastery?	247

IV. VÁRAK, VILLÁK | CASTLES, VILLAS

<i>Bartha Annamária</i>	Favus apát várépítései? Adalékok Szigliget és Zengővár építéstörténetéhez Castle Building Projects of Abbot Favus? Contributions to the Building History of Szigliget and Zengővár	257
<i>Szolnoki Tamás</i>	Csabdi–Vasztélypuszta–Várdomb régészeti kutatásának eredményei The Results of the Excavation of the Castle Hill in Csabdi–Vasztélypuszta	269
<i>Szörényi Gábor András</i>	Késő középkori fa-földszerkezetes külső védművek a sajónémeti vár ásatási eredményeinek tükrében Late Medieval Wood-and-earth Outworks in the Light of the Excavation of the Castle at Sajónémeti	277
<i>Hegyi Dóra</i>	Tátika és Rezi várának reneszánsz kőfaragványai The Renaissance Stone Carvings from the Castles at Tátika and Rezi	289
<i>Nagy Balázs</i>	A Tettye téri reneszánsz villa és a 2009. évi megelőző régészeti feltárás eredményei (Pécs, Baranya megye) The Results of the 2009 Rescue Excavation at the Renaissance Villa on the Tettye Square (Pécs, Baranya County)	303
<i>Szabó Béla</i>	A Báthory István által ostromolt jelentősebb oroszországi erődítmények jellemzői Velikie Luki és Pszkov ostromának tükrében The Characteristics of the Most Important Russian Fortresses Besieged by Stephen Báthory in the Light of the Sieges at Velikie Luki and Pskov	313

V. ARCHEOMETRIA | ARCHAEOMETRIA

<i>Lengyel Boglárka</i>	Három 16. századi pártá fémfonalainak anyagvizsgálata és rekonstrukciója Material Analysis and Reconstruction of Metal Yarns of Three, Sixteenth-Century Coronets	321
<i>Véninger Péter</i>	Török kori cseréppipák néhány készítés-technológiai megoldása Issues of Production Techniques of Turkish Clay Pipes	335
<i>Zay Orsolya</i>	Egri, hódoltság korabeli porcelán- és fajansztöredékek vizsgálata régészeti szemmel és SEM-EDS módszerrel Analysis of Porcelain and Faience Fragments from the Ottoman Period of Eger. The Archaeologist's View and the SEM-EDS Method	343

KÉPTÁBLÁK TABLES	355
English Summaries	445
A kötet szerzői Authors	475

BÍRÓ GYÖNGYVÉR

Többrétegű Árpád-kori település Jászfényszaru–Szőlők-alján

Bevezetés

Jelen tanulmány keretében egy jászági Árpád-kori település régészeti feldolgozásának aktuális állását kívánom közzé tenni. Jászfényszaru–Szőlők-alján 2007-ben, Kertész Róbert vezetésével végeztek ásatást a Damjanich János Múzeum munkatársai.¹ A lelőhelyen néhány szarmata objektum, valamint elvéve egy-egy őskori kerámia is napvilágot látott, de a régészeti jelenségek többsége egy Árpád-kori településhez tartozott. Már az összesítő felszínrajz és a nagy mennyiségű leletanyag első szemrevételezésénél kiderült, hogy egy viszonylag nagy kiterjedésű településről van szó, amelynek leletanyaga elsősorban kerámia szempontjából tekinthető gazdagnak. Jelen tanulmányban egy rövid áttekintést kívánok adni a lelőhelyről és annak leletanyagáról, valamint bővebben ismertetem az Árpád-kori épületeket és az ezekből származó régészeti leleteket. Mivel a részletes elemzés (főként az edénytípusok, az állatcsontanyag és a fémtárgyak esetében) még folyamatban van, végleges eredményekkel csak a teljes anyag feldolgozása után számolhatunk.

A lelőhely bemutatása

Jászfényszaru városa Jász-Nagykun-Szolnok megye északnyugati csücskében, Jászberénytől légvonalban 16 km távolságra fekszik (1. tábla 1). Folyóvízei nagyban meghatározták a települési viszonyokat, amint azt már Palugyai Imre megfogalmazta: „Földe homokos, sovány, mocsáros, s nagy része a Zagyva s Galga kiöntéseinek kitéve lévén, vagyosságra s népeiségre nem igen emelkedhetett [...]”.² Ennek ellenére a mai Jászfényszaru területét már az őskortól kezdődően lakták. A vizenyősebb, áradások alkalmával veszélyeztetett területekből kiemelkedő homokhátak több évezreden keresztül megfelelőnek bizonyultak az emberi megtelepedésre, és ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az eddig regisztrált lelőhelyek sokasága.

A mai Jászfényszaru területén név szerint eddig két írott forrásokból ismert középkori település azonosítására tettek kísérletet. Magának Fényszarunak a neve legkorábban *Fennuszarú* alakban tűnik fel Zsigmond király 1433. évi oklevelében.³ Az Árpád-kori Fényszarut Selmeczi László előbb Jászfényszaru–Barátok-tava, majd Homokszállás lelőhellyel hozta kapcsolatba.⁴ Szintén Selmeczi lokalizálta sikeresen egy ásatás során Szentkozmadamján szállást a mai Jászfényszaru–Kozma-part/Kozma-domb névvel illetett részén.⁵ Ám ha nem is kapcsolhatók össze a forrásokban

¹ Köszönöm dr. Kertész Róbertnek (DJM), hogy mint ásatásvezető a Szőlők alja lelőhelyen feltárt leletanyagot feldolgozásra és közzéadásra átengedte. Köszönettel tartozom dr. Wolf Máriának, akinek a segítségére mindig számíthattam a feldolgozó munka folyamán. Továbbá köszönöm dr. Langó Péternek, hogy a lelőhellyel és Jászfényszaruval kapcsolatos összes fellelhető információt a rendelkezésemre bocsátotta.

² Palugyai 1854: 134.

³ MNL OL, DF 210120 E. „Parancs Négyszállási Kompolthoz és Fényszarui Lukácshoz, hogy az elfoglalt Szentandrászt adják vissza az egri káptalan urainak.” (Fodor 1942: 361; Benedek–Zádorné Zsoldos 1998: 63, 72).

⁴ Selmeczi 2001: 138–139; Selmeczi 2011: 34–35.

⁵ Selmeczi 2001.

felbukkanó helységnevekkel, más településekre utaló lelőhelyek is ismertek erről a területről a középkor időszakából. A terepbejárások alkalmával talált kerámialeletek alapján több 11–13. századi települést is valószínűsíteni lehetett a mai Jászfényszaru területén.⁶ A Szőlők-alján feltárt településrészlet az előbb említett Kozma-part és a Barátok-tava között foglal helyet (1. tábla 3). Éppen erre az elhelyezkedésre alapozva írta Selmeczi, hogy „Miután a Szőlők alja határrész Kozmadamjanszállása és a Barátok-tavánál húzódó Árpád-kori település között található, feltehetően csupán egy »tanyaszerű« gazdasági egység nyomait találták itt meg.”⁷ Bár ezzel szemben igen jelentős településrészlet és leletanyag látott napvilágot, a fentebbiekhez hasonló névszerinti azonosítás egyelőre nem járt sikerrel.

A most tárgyalt lelőhelyet korábban Jászfényszaru–Samsung parkoló néven tartották nyilván, azonban már Jászfényszaru–Szőlők-alja néven folyt a megelőző feltárás 2007-ben, Kertész Róbert vezetésével. Az ásatás területe a 30.000 m²-t is meghaladta (1. tábla 2, 4),⁸ a szelvény széle nyugaton több házat is félbevágott, így bizonyos, hogy a telep még folytatódik ebben az irányban. Maga az Árpád-kori településrészlet egy homokháton helyezkedett el, délnyugati szélén árokrendszerek húzódnak, ezek némileg elkülönülnek a többi objektumtól, illetve részben metszik is azokat, talán már a telep határát jelezhetik. Északi irányban árkok és gödrök találhatóak a feltárt terület peremén, de ezek is 15–20 méterrel távolabb helyezkednek el a centrumtól. A telepet a gyárterület határolja kelet-délkeleti irányból, ezen a részen már valamivel kisebb az objektumok sűrűsége, mint a településrészlet nyugati felén. Feltehetően az egykori település kelet-délkeleti szélét sikerült megtalálni, amelynek központi – és egyben az objektumok szempontjából legsűrűbb – részét a nyugati szelvényfal közelében láthatjuk. A 2012 őszen végzett terepbejárás megerősítette azt a feltevést, miszerint a telep jó része még feltáratlan. A felszínen szétszóródott leletek alapján – természetesen a sok éves szántás következményeivel számolva – meg lehet becsülni a település kiterjedését. Ez alapján az ásatás által érintett szántóföld további részén is lehetnek még nyugati irányban régészeti jelenségek. Mivel az objektumok a szelvény nyugat-északnyugati részén, hosszanti oldalának közepén sűrűsödnek, nem meglepő, hogy a 2012-es terepbejárás alkalmával is e terület néhány tíz méteres körzetében kerültek elő nagyobb számban az Árpád-kori leletek. A terepszemle alkalmával GPS-szel is bemértük a lelőhely feltáratlan részének kiterjedését,⁹ amely nagyjából egybe esett a műholdképen megfigyelhető nagy kiterjedésű világos folt területével (1. tábla 2). A délről szomszédos dombháton terül el az Ószőlők II. lelőhely (1. tábla 3), amelyet csupán egy keskeny ér választ el a most vizsgált területtől, ebből kifolyólag még az sem zárható ki, hogy a két település között összefüggés van. Az bizonyos, hogy mindkét területen még jelentős feltáratlan Árpád-kori anyaggal számolhatunk,¹⁰ de hogy a településnek pontosan mekkora részét rejtje még a föld, azt a terepbejárás mellett más módszerekkel is érdemes lenne felbecsülni. A 2007-es feltárásból származó és a terepbejárás alkalmával talált leletek több korszakot is képviselnek. A felszínen 2012-ben is a legnagyobb számban Árpád-kori és szarmata edénytöredékek kerültek elő, azonban az ásatással ellentétben több őskorra és újkorra keltezhető cserepet is találtunk.

A régészeti munka során összesen 309 objektumot tártak fel, és további 62 jelenség kapott stratigráfiai egységre vonatkozó számot. Legnagyobb számban a gödrök és az árkok szerepelnek, utóbbiak több esetben egymás folytatásaként vagy mellékágaként összetett árokrendszereket alkotnak. Épületként 45 objektumot regisztráltak, ezek közül majdnem mind rendelkezett kemencével. Tűzhelyet és egy füstölőt is meg lehetett figyelni a településen, valamint két építmény nyomait karámként azonosították. Több oszlophelyként értelmezett objektum is feltárássra került, ezek javarészt az épületekben kaptak helyet.

⁶ Langó 2006: 81.

⁷ Selmeczi 2011: 37.

⁸ A felszínrajzok digitalizálását az Archeodata 1998 Bt. végezte.

⁹ A felszíni leletek alapján a lelőhely északi vége: E 701381, N 249481. Déli oldalról az ér határolja, amely nagyjából a következő koordináták mentén fut: E 701359, N 249136; E 701349, N 249153; E 701242, N 249276; E 701223, N 249294; E 701146, N 249354; E 701116, N 249379. Az északi és keleti végei közötti részen körülbelül a szántás határáig lehetett követni az elszórt leleteket.

¹⁰ Az Ószőlők II.-höz tartozó homokháton rendkívül sok fehér, csigavonallal díszített kerámiát találtunk.

Épületek

Az egyes házak külön-külön történő leírásától eltekintve, az alábbiakban az épületeknél tapasztalható főbb jellemzőket foglalom össze. Az Árpád-kori házak legfőbb adatai megtalálhatók az összesítő táblázatban (*1. táblázat*). A jászfényszarui lelőhelyen feltárt 45 épülethől összesen 44 keltezhető leletanyaga, illetve a településrészleten belül elfoglalt helye alapján az Árpád-korra.¹¹ Az Árpád-kori házak elhelyezkedésük alapján négy csoportot alkotnak.¹² Az 1. csoport tizenhat (15–30. házak), a 2. csoport kilenc (1–9. házak), a 3. csoport négy (10–13. házak), míg a 4. csoport összesen tizenöt épülethől (31–45. házak) áll (*2. tábla 1*). Az 1. házcsoporthoz található a feltárt terület legnyugatibb részén, az idetartozó házak közül többet jól láthatóan éppen metszett a szelvényfal. Bár ezektől az épületektől távolabb helyezkedik el, tájolása, szerkezete és leletanyaga alapján szintén az Árpád-korra keltezhető az 1. csoportba sorolt 15. ház, amely a településrészlet legdélebben található épülete. Ettől keletre helyezkedik el a 2. csoport, amelynek épületei a feltárt településrészleten belül a centrumban álltak, viszonylag sűrű házegyüttest alkotva. A legközelebb lévő házak olykor csak 0,5–2,5 m távolságra vannak egymástól, így ezek esetében rögtön felmerül, hogy az egymástól fél méterre elhelyezkedő épületek aligha állhattak teljesen egyidőben. A 3. csoport tagjai a feltárt terület kelet-délkeleti határára merőlegesen képeznek egy északnyugat-délkeleti irányú házsort. Ezek a házak egymáshoz igen közel álltak, a legkisebb távolság (1,2 m) a 10. és 11. ház között, a legnagyobb (3,4 m) a 11. és a 12. ház között van. Ami a feldolgozó munka kezdetén a 2. és a 3. házcsoporthoz együttkelvezését indokolta, az a két csoport egymáshoz viszonyított elhelyezkedése, ugyanis a 2. csoport 3. sorszámú házához délkeletre, 22,2 m-re foglal helyet a 3. csoport 10. sorszámú háza. Így az 5., 6., 8., 3., 10., 11., 12. és 13. házat elméleti szinten összekapcsolva, látszólag egy házsort bontakozik ki (*2. tábla 2*). Ebből eredően felmerült egy északnyugat-délkeleti irányú utca meglétének a lehetősége, amit a település centruma felé vezető, hasonló irányú objektumszegény sáv is alátámasztani látszott. Bár nem egyértelműen, de a feltételezett utca – azaz szándékosan be nem épített, közlekedésre is alkalmas, hosszabb ideig üresen hagyott sáv – másik oldala is kirajzolódott a 4. csoport házai által.

A házak gödrei többnyire téglalap vagy négyzet alaprajzúak, illetve alakjuk olykor a talajra gyakorolt különböző behatások miatt torzult. Hosszabbik oldaluk 2,5 és 4,6 m között változik (átlagosan 3,42 m), a rövidebb oldaluk 2,1 és 4,2 m közötti (átlagosan 2,91 m) hosszúságú (*1. táblázat*). Amely házgödörök oldalhosszúságát ismerjük, azoknak alapterülete megközelítőleg 5,04 m² és 19,32 m² között határozható meg (átlagosan 9,98 m²), de még a legnagyobb gödrű 16. ház mérete sem mondható túl nagyknak. Az épületek hosszanti tengelye legtöbbször északnyugat-délkeleti vagy északkelet-délnyugati tájolású. Minden házra igaz, hogy részben földbe mélyítették, de egyik sem rendelkezik jelentős mélységgel. A mélységeket az ásátási dokumentációban a nyesett felszínhez mérten adták meg, az eredeti felszínről nincs adatunk, ezért nem lehet pontosan meghatározni, hogy milyen mértékben voltak ezek az épületek a földbe mélyítve. A relatív mélységek csupán 3–40 cm között mozognak (átlagosan 18,22 cm a maximum értékek alapján), néhány esetben épp csak a házgödör legalsó része maradt meg (*3. tábla 2*).¹³ Több háznál találtak oszlophelyként értelmezhető mélyedéseket, amelyek általában a ház rövidebb – keleti és nyugati – oldalainak közepén foglaltak helyet. Az épületek között volt egy, kettő és három oszlophellyel rendelkező is. Bár több épületnél értelmezték ily módon az átlagosan 26–27 cm-es átmérőjű mélyedéseket, ezek kialakítása és elhelyezkedése nem egy esetben megkérdőjelezhetővé tette a mélyedés oszlophely mivoltát, vagy legalábbis az oszlop tetőtartó funkcióját. Többek között az 1. háznál megfigyelhető „oszlophely” éppen a kemence nyílásával szemben található (*3. tábla 1*). A lyuk helyzete alapján az ágasfa helyett akár valamilyen szikrafagó alkalmazosságra is gondolhatnánk.¹⁴ Amennyiben tetőtartó oszlop állt itt, akkor viszont nem lehetett egyszerű a kemence használata. A 2. ház gödrének alapterülete ugyan elég szabálytalanul rajzolódott ki, de itt elfogadható a rövidebb oldalaknál lévő mélyedések oszlophely funkciója. Érdekességként még megemlíteném, hogy a feltárás során a 42. ház középső részétől kicsit északra egy 20 cm átmérőjű foltot figyeltek meg, amely alapján felvetették a ház alátámasztásának lehetőségét. Az ásátás során érintett területen éveken át mezőgazdasági munkák folytak, a feltárás előtt a talaj felső részét lehumuszták, volt olyan ház, amelynek egy részét elpusztította a gép és még az úgynevezett jászese¹⁵ eróziós hatásával is számolhatunk, ebből eredően nem ismerjük az egykori járósíntet. Így

¹¹ Az eredetileg az 1. csoporthoz sorolt 14. számú ház leletanyaga alapján nem Árpád-kori, jóval korábbra keltezhető és el is különült a többi házcsoporthoz, így elemzésére itt nem kerül sor.

¹² Ezek közül a 2. és 3. csoport feldolgozása már korábban egy szakdolgozat keretében megtörtént, illetve publikálásra is került: Bíró 2013a; Bíró 2013b.

¹³ A házak fotóit a Damjanich János Múzeum munkatársai készítették és az ásátási dokumentáció részét képezik.

¹⁴ Wolf 2001: 133–134.

¹⁵ Fodor 1942: 243.

azonban nem lehet biztosan eldönteni, hogy verem vagy félverem (gödör-)házakról beszélhetünk-e, mivel kérdéses az épületek gödrének eredeti mélysége. Sabján Tibor rekonstrukciója alapján a feltárt házgödrök méreténél nagyobb alapterülettel számolhatnánk, amennyiben a jászfényszarui házakat egyértelműen veremházaként lehetne meghatározni.¹⁶ A Szőlők-alján feltárt épületek esetében nem beszélhetünk felmenő falak egyértelmű nyomairól, viszont esetenként az oszlophelyek hiánya, illetve a házak betöltésében észlelt paticstörmelék utalhat ezek meglétére. Egy épületnél (36. ház) jelezhetik a ház oldalai mentén középen elhelyezkedő oszlophelyek a felmenő oldalfalak meglétét, vagy legalábbis a lelőhelyen általánosnak tekinthetőtől eltérő épületszerkezetet (3. tábla 3). Ez az épület leletei alapján a település legkésőbbi kronológiai fázisába tartozik, így lehet, hogy már egy későbbi szerkezeti újítást figyelhetünk meg általa. Ehhez nagyon hasonló alaprajzú ház került elő többek között Ménfőcsanak–Szeles-dűlőn és Lébény–Bille-dombon is.¹⁷

A bejárat helyét általában nehéz meghatározni, de szerencsés esetben a ház menetelesen, lépcsőzetesen kialakított széle vagy sarka utalhat rá.¹⁸ Jászfényszarun mindössze hét épületnél lehetett valószínűsíteni a bejáratot: négy esetben a délnyugati, két háznál az északnyugati, illetve egy esetben a délkeleti részen volt megfogható a többnyire meneteles, esetenként padkás bejárat rész (1. táblázat). Ezek alapján a feltételezett utca mentén álló házaknál a bejárat nem az utcafronton, hanem ahhoz viszonyítva hátul vagy oldalt kapott helyet. Majdnem mindegyik ház – összesen 42 – rendelkezett olyan kemencével, amelynek sütőfelülete, illetve omladécai legalább részben megmaradtak, vagy égett folt jelezte az egykori kemence meglétét (1. táblázat). A 16. háznál két kemence is megfigyelhető volt, ezek elhelyezkedése alapján elképzelhető, hogy az épületet megújították. A 30. házról jóformán egyáltalán nincs adatunk (a rajz- és fotódokumentációt leszámítva), a 40. háznál pedig tűzhelyre utaló nyomokat találtak. A kemencék az épületek több mint felénél a házak északkeleti (29 ház), ritkábban az északi (5 ház), az északnyugati (3 ház), a délkeleti vagy a keleti (2–2 ház) sarkában helyezkedtek el. A 24. ház esetében csak a kemence meglétéről tudunk, de annak helyét nem jelzik. Ahol megfigyelhető volt a kemence építési technikája, ott minden esetben tapasztással, illetve részben vájással készültek a kerekded, ovális vagy szögletes formájú kemencék. Ezeket többnyire úgy alakították ki, hogy egyik oldalukat és hátsó falukat a ház két oldala biztosította, így már csak a nyílásuk és a másik oldaluk felőli falat kellett teljesen megépíteni (3. tábla 1). Majdnem minden kemence rendelkezett szépen kialakított, tapasztott sütőfelülettel, csak a 7., 32. és a 33. háznál volt kőalapozás megfigyelhető. Azonban a kő alapozású kemencék megléte nem utalt arra, hogy az adott épület az Árpád-kor mely szakaszában állhatott, ugyanis az említett három ház leletanyaga alapján mind egy-egy külön periódust (korai, átmeneti és kései fázis) képviselt. Érdekeség, hogy a 33. ház esetében kő alapozásként őrlőkötöredékeket használtak, míg a 44. ház kemencéjének sütőfelületébe kerámiákat tapasztottak. Meglehet, hogy a 20. ház kemencéjének nyílásánál előkerült nagyméretű kőnek is valamilyen funkciója volt a mindennapi használat során. Több épületben előfordultak különböző méretű munkagödrök és hamusgödrök is (például 5., 10. és 13. házban), amelyeknek funkcióját csak feltételezhetjük, bár az utóbbiaknál a hamus betöltés még inkább szolgálhat bizonyítékként a gödör rendeltetését illetően.

Fentieket összefoglalva elmondható, hogy a jászfényszarui házaknál az általánosan jellemző négyszögletű (vagy egykor négyszögletű) gödörhöz a rövidebb oldalakon elhelyezkedő ágasfák tartoztak, melyek megtartották szelemengerendát és ezáltal a háztetőt, amelynek vége a gödör szélétől valamivel kintebb támaszkodott a talajra. Az Árpád-kori lakók a meneteles vagy padkás kialakítású bejáraton keresztül jutottak be a házba, amelyben a legtöbbször a bejáratnál átlósan szemben helyezkedett el a vajt-tapasztott, ritkábban kőalapozással készült kemence. Az épületben található sekély gödrök a bent végezhető munkák megkönnyítésére, de akár tárolásra és a hamu eltakarítására is szolgálhattak. A házak kialakítását, belső elrendezését tekintve jó párhuzamként említhető a Méri István által feltárt Tiszalők–rázomi Árpád-kori település, ugyanis mind a házak formája, mind a kemencék és oszloplyukak elhelyezkedése sok hasonlóságot mutat.¹⁹ A házak tájolása, a kemencék helye, kialakítása, formája, még a házgödrök mérete is szinte teljesen azonos. Hasonló képet mutatnak a Szigetszentmiklós–Üdülősoron feltárt épületek is,²⁰ de még számos Árpád-kori települést lehetne párhuzamként megemlíteni, többek között a házainak egyik csoportjával szintén hasonló sémát mutató Kána falut,²¹ vagy az M0-s autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalán feltárt teleprészleteket.²²

¹⁶ Sabján 1999: 133–139. Meglehet, épp a feltárt objektumok kis alapterülete utalhat a jászfényszarui épületek veremház mivoltára, mivel ebben az esetben – Sabján Tibor rekonstrukcióját elfogadva – a házak gödrének nagysága és a földön ülő tetővel bezárt terület nem azonos, mert a tető széle statikai okokból nem támaszkodhat a gödör szélére.

¹⁷ Takács 1996a: 200, 211 (1. tábla 2), 213 (3. tábla 2).

¹⁸ Michnai 1981: 227.

¹⁹ Méri 1952: 58–59.

²⁰ Írásné Melis 1992a: 62 (4. kép), 63 (5. kép).

²¹ Terei 2010a: 249; Terei 2010b: 88, 92, 89, 7. ábra.

²² Rác 2010.

A kerámiaanyag általános jellemzői

A kerámiák fizikai tulajdonságai

Az összes jászfényszarui (biztosan Árpád-kori) kerámiáról elmondható, hogy lassú, kézzel hajtott korongon készültek, legalábbis gyorskorongra utaló egyértelmű nyomok nem fordultak elő. Az edénytöredékek alapanyagának és soványításának makroszkópos tanulmányozásakor két nagy csoportot lehetett elkülöníteni: a homokos anyagú, olykor samottos soványítású kerámiákat, illetve a sokszor egészen nagy törmelékszemcsékkel, kavicsokkal (és mellette homokkal) soványított kerámiák csoportját. Az elsőként említett magas homoktartalmú kerámiáknál számolnunk kell a természetes soványítás lehetőségével (ahogy azt sok esetben az archeometriai vizsgálatok eredményei is igazolták),²³ tehát nem mindig beszélhetünk szándékosan hozzákevert adalékanyagról. A kerámiazúzalék használata kisebb-nagyobb mértékben mindkét csoportnál megfigyelhető, de nem jellemző.²⁴ A sok homokot tartalmazó töredékek elsősorban a vörösré és fekete rére égetett példányok közül kerültek ki, míg a legdurvább szemcséjű kavicsos soványításra a fehér és a szürkés árnyalatú kerámiák között találtunk példát.

Az edénytöredékek színvilágát illetően három főbb típust lehetett elkülöníteni: barna és sötétszürke, vörös és vörösesbarna, illetve a fehér és világos színű kerámiák csoportját. Mindegyik csoportnál megfigyelhetünk különböző árnyalatú változatokat, ilyen szempontból a fehér kerámiák tekinthetők a legváltozatosabbnak, mivel a hófehértől, a szürkés-fehéren át egészen a világos rózsaszín árnyalatig változnak a színek. Alapvetően oxidatív körülmények között történt a kerámiák kiegészése, redukciós égetésre utaló jegyeket nem találtunk sem a makroszkópos sem az archeometriai vizsgálatok során. Hogy a színvariációk pontosan mennyiben függenek a nyersanyagtól és mennyiben az égetés körülményeitől, az még megválaszolandó kérdés. Az bizonyos, hogy a korábban sötétebb színt okozó szerves anyag kiegészése miatt – a kaolin esetét leszámítva – mindenképp bekövetkezik egyfajta színváltozás a kerámiák kiegészése során.²⁵ Jelen esetben az égetési hőmérséklet a vörös és szürke kerámiáknál ~800–1000°C-ra, az ezeknél későbbre keltezhető fehér kerámiáknál pedig 900–1000°C-ra becsülhető, tehát jelentős eltérés ebben a tekintetben nem tapasztalható a korábbi/későbbi leletek között.²⁶

A fentebb említett, nyersanyag, soványítás és szín alapján elkülönített csoportok egészen pontosan behatárolják a település egyes periódusait. Az egyes csoportok időrendi elemzését alább, külön fejezetben foglalom össze, itt csak a végeredményeket közlöm. A 11. századtól keltezhetőek a mészben gazdag nyersanyagból készült, homokos (vagy ritkábban homokkal soványított) és viszonylag finom anyagú, érdes tapintású, többnyire vörös és fekete árnyalatú kerámiák (4–5. táblák). Ezeket a 12. század végén, a 13. század elején váltják le a szabad szemmel is láthatóan más, mészben szegényebb nyersanyagból készített, gyakran nagy törmelékszemcsékkel soványított, a szürke és a fehér különböző árnyalataiban előforduló kerámiák (7. tábla; 13. tábla).²⁷ Az eddig megvizsgált leletanyagban a legkisebb arányban a 14. század elejére utaló töredékek vannak jelen, amelyek a 13. századiakhoz képest többnyire finomanyagúak, kevésbé durva soványításúak, vékonyfalúak és szürke vagy világos színűek (szürkés-fehér, sárgás-fehér, világosvörös), esetenként tiszta fehérek.

Formakincs és díszítési módok

Nagyobb edényrészleteket csak kevés esetben sikerült összeilleszteni, így a formai jellemzők elemzésénél csupán töredékekből indulhatunk ki.²⁸ A fazekak erősen dominálnak, de több, esetleg tárolásra szolgáló nagyméretű edény töredékei is megtalálhatóak a leletanyagban. A fazekak formájában két típus mutatkozik: az egyik egy gömbölyded, hasasodó, közepesen vastag- vagy vastagfalú változat, ívelten kihajló, általában tagolatlan, éles vagy lekerekített peremmel (4. tábla 1, 3–6; 5. tábla 1–6, 8–9; 8. tábla 1–3; 10. tábla 1–3, 6–8; 11. tábla 1; 12. tábla 2). A másik fazékforma valamivel nyúlankább, vállában öblösödő, közepesen vastag- vagy vékony falú, és kihajló, tagolt vagy tagolatlan, éles, lekerekített, egyenesen vagy ferdén levágott peremmel látták el (6. tábla 7–10; 8. tábla 5, 11–12; 9. tábla 1–4, 6; 11. tábla 2, 5, 7–8, 11;

²³ Bíró et al. 2014: 36–37.

²⁴ Ezeknél a kerámiáknál az archeopetrográfiai megfigyelések alapján több esetben is elvethető volt a kerámiazúzalék alkalmazása, mivel az eleinte samottnak vélt törmelékek többnyire kisebb-nagyobb méretű, olykor vasas elszíneződésű agyaggöbcecsek voltak.

²⁵ Parádi 1959: 9.

²⁶ Bíró et al. 2014: 37–38.

²⁷ A nyersanyagok eltérő mérszartalmára az XRD vizsgálat hívta fel a figyelmet (Bíró et al. 2014: 35–37).

²⁸ A feltárás során csupán egyetlen teljesen ép edény, egy csigavonallal díszített fehér fazék került elő. Ez azonban nem egy épület leletanyagához tartozott, hanem egy gödör közepére volt állítva, aljával lefelé.

12. tábla 4; 13. tábla 2–3, 5–8, 10–11, 13). A méretei miatt tárolóedény darabjaiként értelmezhető kerámiatöredékek alapján ennek az edénytípusnak a formaképzése a második fazéktípusra hasonlít, csak jóval nagyobb méreteekkel. A meglévő darabok alapján nagyjából 27–28 cm-es peremátmérővel számolhatunk, és a magassága sem lehetett elhanyagolható (7. tábla). A bográcsokat átlukasztott, olykor egyenesre vágott, vastos peremtöredékek, valamint felső részén kónikus, alul ívelt formát mutató, viszonylag vékonyfalú oldaltöredékek képviselik, amelyek esetenként hullámvonallal vagy egyéb motívummal díszítettek (6. tábla 6; 9. tábla 2, 8; 11. tábla 4; 12. tábla 3; 13. tábla 9, 12). Az eddig megvizsgált leletek között egy palack töredékei is előkerültek, az egyik darabján apró fogaskerék minta részlete látszik (11. tábla 9). A település életének legkésőbbi fázisára utal egy vékonyfalú, egyenesen vágott szélellátott peremtöredék, ami valamilyen tálkához/csészéhez, vagy egy egészen finom kidolgozású fazékhoz tartozhatott (13. tábla 4).

A kerámiák között viszonylag sok díszítettet találunk, de vannak teljesen díszítetlen és jellegtelen töredékek is. A leggyakoribb díszítés a csigavonal és a pálcával húzott, párhuzamosan futó, széles közökkel bekarcolt vonaldísz. Megfigyelhető a hullámvonal, a vonalköteg, a hullámvonalköteg, illetve az 1–2 cm-es ívelt bekarcolások alkalmazása is. Több kerámián fogaskerékkel benyomott minta is előfordul (6. tábla 7; 8. tábla 12; 11. tábla 7, 9; 13. tábla 2, 6), egy kérdéses keltezésű töredék peremét pedig körömbenyomkodás díszíti (8. tábla 9). Némely fazék alján fenékbélyeg is található, a most vizsgált épületek leletanyagában több ilyen aljtöredék is előfordul (6. tábla 1; 9. tábla 6; 11. tábla 11; 13. tábla 7), az egyiken valószínűleg egy András-kereszt részlete figyelhető meg fenékbélyegként (6. tábla 1). A már jól ismert Árpád-kori díszítések között néhány érdekesség is előfordul. Egy kicsi nyaktöredéken olyan sűrű hullámvonalak futnak szorosan egymás felett, hogy már inkább zezzug mintának mondható. Egy oldaltöredéket egymástól pár cm-re lévő vonalkötegek díszítenek, amelyek között átlós irányú, sraffozott hatást keltő simítás látható (6. tábla 5). Az egyik legkülönlegesebb darabnak számít az a vékony falú, világosszürkére és sárgás-barnára égetett bogrács-oldaltöredék, amelynek oldalát pecsétlőkerékkel készített sávok tagolják, háromszögek és átlós vonalak alkotta sormintával (9. tábla 8). Szintén különleges darabnak számít ebben a leletanyagban egy belső peremdísszel ellátott edénytöredék (8. tábla 5). A fazekas éppen csak az edény belsejét és a perem alatti vékony sávot hagyta díszítetlenül, az összes többi felületet hullámvonalköteg vagy sűrű vonalköteg borítja. A peremnek nem csak külső, de belső oldalán is hullámvonalköteg fut, ami az Árpád-kor viszonylatában annyira nem jellemző. A fentebb említett díszítések esetenként kombinációkat alkotnak, így a csigavonal a pár centis, ívelten bekarcolt vonalakkal (7. tábla; 8. tábla 11), a hullámvonalköteg pedig a vonalköteggel (4. tábla 2; 8. tábla 5) fordul elő együtt a kerámiákon.

Az épületek leletanyaga és keltezése

Az alábbiakban az egyes épületek leletanyaga kerül röviden bemutatásra, sorrendben a korábbitól a későbbi időszak felé haladva. Mivel jelen dolgozat keretében a teljes leletanyag katalógusszintű leírása nem lehetséges, pusztán a keltezés szempontjából fontos, illetve az érdekességeként megemlítendő tárgyakat ismertetem részletesebben, és ennek megfelelően a táblákon is csak ezek vannak feltüntetve. Fentebb az egyes formák és díszítések leírásánál már érintettem időrendi kérdéseket is, az ott rögzített megfigyelések részletes kifejtése itt olvasható. Előljáróban fontos megjegyezni, hogy az egyes házakból előkerült leletek száma esetenként elég eltérő volt. Átlagosan kilenc-tíz tárgyat találtak egy-egy épület területén, azonban öt objektum egyáltalán nem rendelkezett leletanyaggal (10., 12., 35., 40. és 41. ház),²⁹ valamint volt három olyan épület (16., 38. és 42. ház), amely az „átlagosnak” tekinthető leletmennyiségnek több mint háromszorosát nyújtotta. Ezek a leletek a legtöbb esetben kerámiatöredékek, de néhány épületből malomkő töredékei, illetve ritkábban fémtárgyak is előkerültek. Utóbbiak alulreprezentáltak a jászfényszarui leletanyagban és csak elvétve bírnak keltező értékkel, ezért a datálás tekintetében keveset segítenek. Ebből eredően a település életének egyes periódusait elsősorban a kerámiaanyag alapján lehetett elkülöníteni.

Korai periódus (11. század – 12. század második fele)

Már a 19. háznál megfigyelhető szuperpozíció alapján is állítható, hogy ez a település egyik legkorábbi épülete, mivel ezt a 19. épületet a leletanyaga alapján korai Árpád-korra datálható 18. ház metszi. Egy szebb töredéket (9. tábla 7) leszámítva csak néhány darab jellegtelen kerámia került elő ebből az objektumból, ezek fizikai jellemzőik alapján –

²⁹ Mivel az állatcsont anyag esetében még nem történt meg a leltárba vétel és a feldolgozás, itt csak a kerámia-, kő- és féMLELETEK viszonylatában érvényesek a mennyiségi adatok.

homokos anyag, vörös és fekete szín, érdes tapintás – a korai idősakra keltezhető. A korai datálást támogatja az is, hogy a leletegyüttesből hiányoznak a később megjelenő, más nyersanyagból készített, jellegzetes fehér vagy szürkés-fehér árnyalatú töredékek. A 18. házból származó tárgyak többnyire jellegzetes homokos anyagú, vörös és fekete kerámiák, illetve mellettük került elő még egy vastagfalú, hullámvonalköteggel díszített töredék. Az utóbbihoz hasonló, viszonylag vastagfalú, a 11. században még használatban lévő fésűs hullámvonallal díszített példányok egyértelműen jelzik a település korai épületeit.³⁰ A 17. házból sajnos igen kevés lelet, egy bordó árnyalatú, egyik oldalán simára koptatott/csiszolt, nagyjából 30 cm-es kő (talán őrlőkő?), illetve egy hullámvonaldíszes kerámiatöredék került elő. Utóbbi alapján feltehetően ez az épület is a korábbi időszakban állhatott, amely periódus végén, vagy a későbbi kezdetén a ház elpusztult, és a helyét egy új lakóépület – a 16. ház – vette át. Az előbbiekhöz hasonlóan valószínűleg még a korai Árpád-korra (11–12. század) keltezhető a 20., 21., 22., 23. és a 26. ház is, ezek közül némelyikben (például a 20. házban) egy-két szarmata példány is előfordult. A 23. ház esetében érdekesség, hogy az innen származó edénytöredékek (10. tábla 6), illetve az ezekhez hasonló, homokos anyagú kerámiából készült orsókarika mind a házban belül található munkagödörből került elő. Fontos még kiemelni a 22. épületet, mivel a jászfényszarui település viszonylatában igen gazdagnak mondható a fémeletek tekintetében. Elsőként említendő egy különleges lelet, amelyre eddig még nem találtam pontos analógiát. Ez egy kisméretű, kerek tárgy töredéke, funkcióját tekintve leginkább gombként értelmezhető (10. tábla 4). Műszeres (XRF) vizsgálat alapján tudjuk, hogy nagy tisztaságú rézötvezetből készült a vékony lemez, amelyet díszes előlapként egy vas hátlapra hajtottak rá.³¹ Magának a gombnak két sík alkotta pereme van, középső 1,5 cm átmérőjű része bemélyül, közepe oldalra fordított állatfejre (esetleg kutya?) emlékeztető formában kidomborodik. A teljes gombnak nagyjából a 3/4 része, ami megmaradt, a törésfelületen nagyon jól látszik a rézlemez elválása a vas hátlaptól. A rögzítésről nem sokat árul el a hátlap, és bár középső részén kicsit megvastagszik, nem lehet biztosan tudni, hogy esetleg függesztőfül segítette-e a rögzítést. Ezen kívül ugyanebből a házból származik még egy vaskés enyhén ívelt pengéje, két vaskulcs töredéke (10. tábla 5), illetve egy vaskarika, ami talán szintén egy kulcs része lehetett. Az 1. házcsoporthoz korai épületei közül a 20. házból egy vassalak került elő.

Az 1. ház leletanyagának nagyobb része egységesnek mondható, ami a most tárgyalt objektumok kapcsán nem túl gyakori. Szinte kizárólag a finom anyagú, vörösre égetett, homokkal (és olykor kerámiazúzalékkal) soványított kerámia került elő a házból, közöttük vonaldíszes példány is található (4. tábla 1, 3–4). A leletegyüttes különlegességét egy szürkésbarna anyagú, homokkal, apró kavicsal és kerámiazúzalékkal soványított, vonal- és hullámvonalköteggel díszített oldaltöredék jelenti (4. tábla 2). Bár inkább a korábbi időkre jellemző az ilyen jellegű fésűs hullámvonalas bekarcolás, még a 11. század folyamán is használatban volt.³² Az 1. házzal kapcsolatban meg kell említeni annak lehetőségét, hogy a 4. házzal egyidőben állt, mivel feltűnően egy vonalban helyezkednek el, és valószínűleg az sem véletlen, hogy az O-68-as árok, a két háztól azonos távolságra, éppen közöttük húzódik (2. tábla 2). Az árok keltezése lelet híján nem lehetséges, de a 4. ház az előbbihez igen hasonló leletanyaga alapján (5. tábla 3–8), egykorúnak mondható az 1. házzal. Az egyik töredék anyag és falvastagság tekintetében jelentős eltérést mutat a többihez képest, felső részén fésűs hullámvonaldísz látható, nem zárható ki, hogy a település korábbi lakóitól (szarmaták) származik (5. tábla 7). A 4. házból származó egyszerű peremtöredékek egy korábbi periódust jeleznek az Árpád-koron belül, mivel a kettőstago-lású peremek többnyire a későbbi idősakra jellemzőek.³³ A leletegyüttes korábbi periódusra való keltezését némiképp elbizonytalanítja az a tény, hogy a ház alatt húzódó árok többek között egy fehér peremtöredéket is tartalmazott. Ezt az árkot és az 1. házat is átvágó – a szuperpozíciók alapján egyik legkésőbbinek tekinthető – árok ugyanolyan vörös anyagú kerámiát tartalmazott, mint maga a ház, de ezek mellett fenőkő, őrlőkőtöredék és pattintott kőeszköz is szerepelt. Mivel több hasonlóan kevert leletanyagú objektum is van, az Árpád-kori közösség biztosan beleásott néhány korábbi korszakhoz tartozó régészeti jelenségbe, és ezáltal keveredtek a leletek. Éppen a 4. háznál figyelhető meg a legtöbb szuperpozíció, így egy-két „rossz helyen” lévő töredék még nem feltétlenül borítja fel a relatív kronológiát.

A 2. házcsoporthoz esetében a 2., 3., 5., 8. és 9. ház leletanyagát is az előzőekhez hasonló homokos anyagú, vörös és szürkés-barna töredékek alkotják (4. tábla 1, 5–6; 5. tábla 1–2, 9–11; 8. tábla 1–3), illetve a 2. házban egy vassalakat is találtak. Érdekességnek tekinthető talán a 3. házból előkerült aljtöredékek alsó felének világos színe és nem túl sima felülete (5. tábla 1), valószínűleg valamilyen deszkára állíthatták az edényt még képlékeny formájában. Összességében a fentebb említett házak kerámiái közötti hasonlóság arra enged következtetni, hogy ezek az épületek egy idősakba

³⁰ Parádi 1963: 223.

³¹ A mérést dr. Raucsik Béla végezte, segítségét ezúton is köszönöm.

³² Parádi 1963: 223.

³³ Holl 1963: 339.

sorolhatók. Ebbe a csoportba tartozik még a 6. ház is, amelynek leletanyaga (6. tábla 1–5) ugyan kicsit eltér az előzőkétől, de szintén a korábbi periódusra keltezhető, legalábbis a fésűs vonaldísz és az egyszerű peremtöredék erre enged következtetni. A 6. ház leletei között találhatóak egy fazékalj összeálló töredékei is, amelyek közül az egyikben egy négyzetbe foglalt keresztet mintázó fenékbélyeg kis részlete látszik (6. tábla 1). Egy másik érdekes töredék is volt – a korábban már említett vonalköteges és sraffozott simítású darab (6. tábla 5) – a 6. ház anyagában, amelynek felületén mintha valamilyen agyagos bevonat látszódnát volna. Ez a mikroszkópos megfigyelések alapján nem alkotott külön réteget, így valószínűbb, hogy csak a nedves ronggyal való simítás során keletkezett rajta az „agyagmáz”.³⁴ Az 5. és 6. házak leleteik alapján legkésőbb a 12. század közepéig állhattak. A 8. házat jól datálja az ott talált sarkantyú (8. tábla 4), amelyet gúla alakú tuskéje és ívelt szárai alapján a 11. század végétől, 12. század első harmadától lehet keltezni, mivel ekkortól és a 12. század folyamán egyre inkább jellemzőek az ívelt szárak.³⁵ A jászfényszarui sarkantyú már annak a sarkantyútípusnak lehet az előfutára, amelynek tuskéjét enyhén lefelé hajlították, hogy megfelelő szögben érje a ló oldalát. Ez a forma a 12. század első felétől kezdve mutatkozik.³⁶ A sarkantyúk szárainak, rögzítő füleinek és tuskéinek kombinációit tekintve több változat létezik, így nem meglepő, hogy a Szőlők-alján talált sarkantyú egyes részeinek párhuzamait különböző sarkantyúkon találhatjuk meg például a kánai 12–13. századi leletanyagban.³⁷ A 8. házból a sarkantyú mellett a kora Árpád-korra jellemző homokos anyagú, jellegtelen töredékek kerültek elő, köztük egy egyszerű kialakítású peremtöredék is (8. tábla 1–3). A 8. és 9. házban átfutó árokból csak egyetlen vékony falú, világosszürke és sárgás-barna anyagú bogrács-töredék került elő, amely formailag és anyagát tekintve illeszkedik az Árpád-kori leletanyaghoz, azonban pecsételőkerékkel nyomott díszítésének kialakítási módja érdekesség a korszakban (9. tábla 8). Némileg hasonló jellegű, egy sávban elhelyezkedő, bepecsételt, de nem háromszög, hanem rombusz alakú mustrával díszített edényt többek között a 12–13. századi kánai,³⁸ valamint a késő Árpád-kori hegykői leletanyagból is ismerünk.³⁹ A különböző állású háromszögek alkotta bepecsételt sormintát több esetben a kölkedi kora avar kori kerámiákon is megfigyelhetjük, de ez csak formai hasonlóságnak tekinthető.⁴⁰ Mivel a jászfényszarui bepecsételt bogrács-töredék szerencsésen éppen az egyik legjobban keltezhető 8. házat vágja, teljesen elfogadható a különleges díszítéstípus Árpád-kori, de a korai házaknál későbbre történő keltezése.

A 4. csoport épületei közül a 31. házból összesen három darab kerámiatöredék került elő, ebből kettő elég vastag, közel 1 cm falvastagságú és az egyik halványan látszó hullámvonalköteggel díszített (12. tábla 1), a másik anyaga alapján lehet, hogy szarmata hagyaték. A harmadik darab homokos anyagú, érdes tapintású világosbarna, vékony oldaltöredék, ami a korábbi periódusra jellemző. A 31. ház pusztulása után az épület sarkában létrehoztak egy külső kemencét. A 32. ház anyagában három különböző fazéknak a töredékei szerepelnek, amelyek között több összeálló is van. Mind homokos anyagú, vöröses-barnás-feketés, egyszerű peremű és gömbölyded formát mutat, tehát a korábbi keltezésű körbe tartozik. Az egyik egy nagyobb méretű, öblösebb fazék alja, a másik (egyébként akár az előzőhöz is tartozhatna) egy perem- és válltöredék összeálló együttese, két sorban elhelyezkedő bekarcolt ívek alkotta mintával a vállán (12. tábla 2). A harmadik egy fekete kiszáradt perem-, váll- és oldaltöredékei, a vállon hanyagul bekarcolt ívek futnak, igazából egy hullámvonalba illeszkednek, amelynek a felfelé tartó ívei vannak erősebben karcolva, így adják ki az ívkarcokat. Négy „kőalkalmazhatóság” is előkerült ebből a házból, ezek közül kettő összeillik. A kövek egyes oldalai erősen koptatottak, simák, feltehetően valamit őröltek vagy porítottak rajtuk. Ezt a funkciót támaszthatja alá a szintén itt talált kisméretű, gömbölyded marokkő („sótörő”), ami remekül illeszkedik az ember kezébe, így elképzelhető, hogy tényleg valamilyen anyag őrlésére, porítására használták ezeket a köveket. Kerámialeletei alapján a 32. ház a korai Árpád-korra keltezhető, szuperpozíció nem volt megfigyelhető.

Az eddig említett házak nagy valószínűséggel egykorúak és leghamarabb a 11. századtól számolhatunk jelenlétükkel. Mivel olyan objektumok keresztezik őket, amelyek többek között fehér kerámiát is tartalmaznak, feltehetően a 12. század végén, a 13. század elején már nem álltak.

³⁴ Simonyi 2005: 46–47.

³⁵ Nagy 1898: 61.

³⁶ Kalmár 1971: 359.

³⁷ Terei 2010b: 104 (24. ábra 2, 9 – a rögzítő fül analógiái, 24. ábra 5 – a tüske párhuzama).

³⁸ Terei 2010b: 105 (25. ábra 7).

³⁹ Gömöri 2002: 187 (153. kép 15).

⁴⁰ Hajnal 2013: 176 (1. kép 6), 178 (2. kép 7), 180 (4. kép 1, 4), 181 (5. kép 4), 184 (8. kép 2b díszítéstípus).

Átmeneti időszak (12. század vége – 13. század eleje)

Már az előbbieknél valamivel későbbinek tekinthető a 15. ház, amelyből egy szép őrlőkő töredék mellett több kerámia is előkerült. Utóbbiak között van néhány alj- és oldaltöredék, ezek jellemzően homokos anyagú, vöröses árnyalatú darabok, amelyek inkább az Árpád-kor korábbi időszakára keltezhetők. Ezek mellett előfordulnak szürkés árnyalatú, más jellegű anyagból készült töredékek is, amelyek közül ez egyik darabon fogaskerék minta látható (8. tábla 12). Utóbbiak nagyobb arányban a 12. század végétől vannak jelen a leletanyagban. Egy másik szép példány az a válltöredék, amelyen egy vonaldísz illetve ívelt bekarcolások láthatóak (8. tábla 11). A 15. háznál nem figyelhető meg szuperpozíció, így keltezésénél csak az edénytöredékekre támaszkodhatunk. Mivel mind a korábbi Árpád-korra jellemző, mind pedig a későbbi időszakban előforduló kerámiák is megtalálhatóak az épület leletei között, meglehetően éppen a két periódust összekötő átmenetként értékelhető ez a leletegyüttes. A 16. házból egy vöröses-szürkés árnyalatú, durva szemcsékkel soványított, nagyméretű fazék peremének és vállának majdnem teljes kört alkotó töredékei kerültek elő. A váll vonalát ívelt karcok díszítik (9. tábla 1). Ez az edény pereme alapján tágabban a 12–13. századra keltezhető.⁴¹ Egy nagyobb, szürkés, helyenként sárgás árnyalatú aljtöredék, valamint hullám- és vonaldíszes töredékek is megtalálhatóak ennek a háznak az anyagában (9. tábla 3–4). A legszebb példány az a fazékalj, amelyen egy virág- vagy küllő formájú fenékbélyeg részlete vehető ki (9. tábla 6), de egy bogrács peremtöredéke is megtalálható a leletanyagban (9. tábla 2). Ez a formája és az induló oldalrész íve alapján is már a 13. századra keltezhető, hasonló példányok Soroksár–Várhegyen kerültek elő, ezeket Írásné Melis Katalin a 12. század végére, a 13. század elejére datálta.⁴² Ugyanakkor egy szintén innen származó töredék is hasonlóságot mutat a bográcsperem profiljának tekintetében, azonban itt a kísérő leletek, illetve a hiányzó későbbi formák, díszítések miatt a leletegyüttes a 11. század végére, a 12. század elejére lett keltezve.⁴³ A jászfényszarui darab esetén azonban épp a kísérőleletek és azok díszítései alapján elfogadható a későbbi datálás. A 16. házból származó kerámiák között van vöröses árnyalatú, homokos anyagú és szürkés, más nyersanyagból készült töredék is, tehát vegyes összetételű a leletegyüttes. Továbbá két kis tapasztás töredék is napvilágot látott, amelyekben növényi lenyomatok figyelhetők meg. A jászfényszarui településen nem túl gyakori fémleletek közül is található egy-egy példány a 16. ház leletanyagában, így egy erősen korrodálódott vastöredék, illetve egy kisméretű, nyéltüskével ellátott vaskés is előkerült (9. tábla 5). A ház kemencéjének területén viszonylag sok kerámiatöredéket találtak, melyek között több vonaldíszes példány is előfordul. Csak egy-két vöröses-szürkés, homokos anyagú töredék került innen elő, inkább a késő Árpád-korra jellemző, szürkés és szürkés-fehér darabok dominálnak. Egy őrlőkő-töredéket is találtak a kemence bontása közben. Bár fentebbiek alapján vegyes a leletanyag összetétele, meg kell jegyezni, hogy a 16. ház vágja a 17. házat és annak kemencéjét. A házak egymáshoz viszonyított helyzete (2. tábla 2) alapján elképzelhető, hogy a 16. házat valamivel később éppen a 17. ház pótlására építették.

A 15. és 16. házhoz hasonlóan több objektumnál is megfigyelhetőek voltak egyszerre a korábbi és a későbbi Árpád-korra jellemző kerámiák. Ezeknél a házaknál vagy a kései leletegyüttesbe kerültek korábbi leletek (főleg ha erre még a több objektum között fennálló szuperpozíció is lehetőséget adott), vagy egy átmeneti időszakkal számolhatunk a korai és a későbbi fázis között. Mivel nem minden kései anyagot tartalmazó háznál fordul elő ez a jelenség, és mivel az ilyen vegyes leletegyüttest tartalmazó épületek nem mindig metszenek korábbi objektumokat, többnyire a két időszak közötti átmenetként értelmezhetjük ezeket a leletegyütteseket. Erre a jelenségre példa a 27., 28., 29. és 30. ház. A 28. házban a homokos anyagú, vöröses és szürkés árnyalatú darabok, valamint egy vastagfalú, hullámvonalköteg-díszes kerámia mellett került elő egy fogaskerék mintával díszített példány, egy bogrács töredék és egy, a későbbi időszakra jellemző szürkés-fehér darab is (11. tábla 1–8). A bográcsperem (11. tábla 4) is már a késő Árpád-korra utal. A 28. ház töredékei között szerepel még egy erősen kihajló perem is (11. tábla 3), amely szintén a 13. századra tehető.⁴⁴ A szebb példányok között megemlítendő még az a 27. ház leletanyagában található pár rózsaszínes-szürkés színű oldaltöredék, amelyeket hullámvonalkötegek díszítenek, illetve egy korábbra keltezhető fazék ívelt bekarcolásokkal díszített válltöredéke is (10. tábla 8). Továbbá kiemelő a 30. házból származó fenékbélyeges aljtöredék (11. tábla 11). Utóbbin a fenékbélyeg mintája nem teljesen kivehető, talán egy körbe foglalt ollót vagy legalábbis valamilyen átlós vonalat tartalmazó kört ábrázol, maga a körvonal szépen kirajzolódik. Érdekes még az a három palacknyak töredék, amit a 29. házban találtak. Ezek anyaguk alapján bizonyosan egy palackból származnak, de csak kettő illik össze közülük. A

⁴¹ Wolf 1989: 42 (14. kép 7), 43.

⁴² Írásné Melis 1992b: 146. kép 9.

⁴³ Írásné Melis 1992b: 112, 151 (36. kép 11).

⁴⁴ Wolf 1989: 102, 103 (65. kép 7).

nem illeszkedő harmadik töredéket nagyon apró fogaskerékminta díszíti (11. tábla 9). Valószínűleg az eredeti palack hasonló lehetett a Pápa–Téglagyár lelőhelyről származó példányokhoz, amelyeket a 12. századra vagy a 13. század első felére lehetett keltezni.⁴⁵ A 29. házból fémtárgyak is előkerültek: egy pödröttvégű vasszög (11. tábla 10), illetve két azonosíthatatlan vastárgy, amelyek lemezekből vagy vékony vaslapokból álltak. Még fontos megemlíteni, hogy ez a 29. ház metszette a 27. házat. Ennek kapcsán megint felmerül annak lehetősége, hogy előbbi a 27. ház pótlására építhették. Mivel mindkettő vegyes leletanyaggal rendelkezik, valószínűleg nem telt el sok idő a 27. ház pusztulása és az új épület létesítése között.

A 33. ház leletanyagában több összeálló töredék van, amelyek egy világos- és sötétszürke bogrács oldalából származnak. Ezek éppen az enyhén kónikus felsőrész, illetve az íves alsórész közötti átmenetet mutatják, és finom karcolt vonal díszíti őket (12. tábla 3). Egy peremtöredék is előkerült, ami szintén bográcshoz köthető és lehet, hogy az előbbiekkal együtt egy edényt alkotott, azonban mivel nem illenek össze és színükben helyenként eltérnek, nem biztos, hogy egy bográcshoz tartoztak, de ezt sem lehet kizárni. Az összeillesztett bogrács-töredékek alkotta forma, illetve a bográcsperem kihajló, egyenesen vágott alakja, valamint ezeknek a töredékeknek az anyaga inkább a 12. századtól fölfelé és a 13. századra történő keltezését teszik elfogadhatóvá.⁴⁶ A 33. házból került elő még két összeálló oldaltöredék, ami egy világosszürke fazékból származik, ezeken párhuzamosan futó vonaldíszek láthatóak. Továbbá van még egy töredék, amin karcolt vonaldíszek futnak. Az eddig említett kerámiák anyagukat tekintve inkább már a későbbi időszakban megfigyelhető szürkés-fehér, szürke árnyalatúra égetett agyagból készültek. Éppen ezért az előbbieknél némileg ellentmond az a két összeálló, homokos anyagú, barnás-fekete fazékból származó válltöredék, amelyet két sorban elhelyezkedő bekarcolt ívek díszítenek. Ezek az ismertetőjegyek ugyanis egyértelműen a korábbi periódusra jellemzőek, ahogy egy másik hasonló anyagú jellegtelen töredék is. Szuperpozíció nincs, ami segíthetne, így a leletanyag alapján valószínűleg az átmeneti időszak egyik építménye lehetett a 33. ház.

A 37. épület vegyes leletanyaggal rendelkezik: a homokos anyagú, vörösré és feketére égett fazéktöredékek és a mállott anyagú, fehér nagyobb fazék-aljtöredékek, illetve a tagolt peremtöredékek egyaránt jelen vannak. Előbbiek között van egy kisméretű fazékhoz tartozó fenéktöredék (nem tartom kizártnak, hogy a ház északi sarkában lévő gödörből származó kisméretű fazék-peremtöredékekkel egy edényt alkotott), valamint egy bekarcolt ívekkel díszített egyszerű perem- és válltöredék. A szürkés-fehér anyagú töredékek között két mállott aljtöredék, illetve három tagolt, viszonylag hosszú nyakkal ellátott peremtöredék is található, amelyekből kettő összeillik. Továbbá még egy nagyközökkel bekarcolt vonaldíszes oldaltöredék tartozik a leletanyaghoz. Az összeálló peremtöredékek (12. tábla 4) profiljuk alapján a 13. századra keltezhetőek.⁴⁷ A már említett házon belül található gödör leletanyaga hasonlóan vegyes, mint az épület: homokos anyagú, vörös és fekete, egyszerű perem-válltöredékek, egy szürkés-fehér fenékdarab és egy fehér oldaltöredék fogaskerék mintával. A 37. házat vágja az O-153 S-210-es és az O-151 S-205-ös árok is. Előbbiből a korai Árpád-korra jellemző homokos anyagú, egyszerű, lekerekített fazékperem, illetve egy hasonló anyagú, vastagfalú oldaltöredék került elő, míg a másik árok nem tartalmazott régészeti leletet. Bár a házat vágó árokból egyértelműen kora Árpád-kori töredékek kerültek elő, a ház leletanyagában a későbbi idősakra keltezhető darabok is jelen vannak, így az épület a 12–13. század fordulójának idején állhatott, vagy pedig korábbi leletek keveredtek a későbbi leletanyagba.

Valószínűleg már az úgynevezett átmeneti időszak végére utalnak a 39. ház többnyire szürkés árnyalatú, olykor okker színű töredékei. Méretük alapján talán egy tárolóedény darabjai lehetnek azok a töredékek, amelyek tagolt peremmel rendelkeznek és ívelt bekarcolásokkal díszítettek (13. tábla 8). Utóbbiak arra utalhatnak, hogy a korábbi periódusban használatos díszítési motívumokat ötvözték a későbbi idősakra jellemző nyersanyaggal és edényformával. Ennek az eredménye egy világosszürkés-fehérré égetett, vastagfalú, nagyméretű, fazékformájú edény, egyszerű, de tagolt peremmel, alatta durván bekarcolt, szinte vájt ívek alkotta sormintával. Az edény testét pedig a mintarészlet alapján valószínűleg nagy amplitúdójú hullámvonal-díszítéssel dekorálták. Feltehetően hasonló mintakompozíció ékíthette azt a töredéket, amelyen az íves bekarcolások és egy kissé ügyetlen hullámvonal részletei figyelhetőek meg. Mivel a 39. háznál szuperpozíció nem volt megfigyelhető, a keltezését csak a kerámia segítheti.

Valószínűleg a 38. és a 39. házak lehettek a 13. század első feléig lezajló átalakulás lezárói. Leletanyaguk bizonyos darabjai alapján már inkább a késő Árpád-korra keltezhetőek, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni – főként a 38. ház esetében – azokat az impozáns töredékeket, amelyeket még a korábbi periódusban megfigyelhető nyersanyag, forma és díszítés jellemez. Éppen utóbbiak miatt nem lehet pusztán a korai vagy a későbbi periódusra keltezni a

⁴⁵ Takács 1996b: 155 (8. Abb. 8–9), 172.

⁴⁶ Takács 1996b: 168, 169 (Abb. 15).

⁴⁷ Wolf 1989: 42 (14. kép 7), 43.

fentebb említett épületeket. Azonban a leletegyüttesben dominál a késő Árpád-kori, esetenként a 14. század elejére datálható töredékek miatt a 38. ház leletei a későbbi periódusról szóló fejezetben kerülnek bemutatásra.

Későbbi periódus (12/13. század fordulója – 14. század eleje)

A 7. ház elhelyezkedése alapvetően kizárja a 2. csoport korai épületeihez (1–6. és 8–9. ház) való tartozását, mivel olyan közel áll a 6. házhoz, hogy egyszerre nem létezhetek. Ez az épület igen gazdag leletanyaggal rendelkezik, amelynek jelentős részét fehér kerámia képezi. A leletek között az egyik szép példány egy fogaskerékkel díszített töredék (6. tábla 7). A pénzzel keltezett andornaktályai fazék alapján – amelyben Kálmán királyé (1095–1116) a záróveret – a 11. század második felére tehető a fogaskerékkel benyomott minta első datálható megjelenése.⁴⁸ A tudomány mai állása szerint a 12. század folyamán és a 13. század első felében is megtalálható ez a díszítőmotívum.⁴⁹ Az utóbbi megállapításra éppen bizonyítékként szolgál ez a jászfényszarui darab, mivel a fehér kerámia csak a 12. század végén, a 13. század elején jelenik meg,⁵⁰ és ez a fogaskerékkel benyomott díszű fragmentum éppen fehér töredékek mellett került elő. Pap Ildikó Katalin a közelmúltban megjelent publikációjában, Sárvár–Faképi-dűlő kora Árpád-kori leletanyagának elemzése kapcsán tette azt a megfigyelést, miszerint Vas megye területén, a Nyugat-Dunántúlon és a nyugati, délnyugati határokon egyre több példa található a fogaskerékminta korábbi (11. század közepe, vége előtti) jelenlétére.⁵¹ Török Gyula a halimbai temető érmével keltezhető sírjaiból származó fogaskerékmintás edények alapján a 11. század végére, a 12. század elejére,⁵² Parádi Nándor a fentebb említett andornaktályai fazék és a hozzátartozó érmék alapján a 11. század végére, a 12. század elejére keltezte eme minta megjelenését.⁵³ A jászfényszarui anyagban is feltehetően ekkor, illetve a 12. század folyamán jelent meg először ez a díszítési mód, de – ahogy arra az említett fogaskerékmintával díszített fehér töredék is utal – a következő időszakban, az Árpád-kor későbbi fázisában is alkalmazták. A 7. házból származó nagyméretű, sárgás-fehér anyagú, méretei alapján feltehetően tárolásra szolgáló edény (7. tábla) korábban említett, ferdén bekarcolt vonalak és vonaldísz alkotta mintakombinációja az Árpád-korban gyakorta előfordul. Jelen esetben a kerámia fehér mivolta és formája miatt a 13. század folyamára történő datálás a valószínű, erre utal a perem kiképzése is.⁵⁴ A 7. ház későbbi keltezését megerősíteni látszik egy igen világos árnyalatú bogrács peremtöredéke is (6. tábla 6). Az ebből a házból származó bogrács-peremtöredék külső oldala hiányos, így nem lehet pontosan megállapítani, hogy kifelé túlnyúlt-e, illetve mennyivel nyúlt túl a bogrács oldalán. Befelé nyúló széle lekerekített, és a törésfelület alapján valószínűleg a külső széle sem volt teljesen egy síkban az oldalfallal, így feltehetően a 12–13. századi keltezés elfogadható.⁵⁵ Mindent összegezve a 7. ház a fehér kerámia, a fogaskerékmintás darab, illetve a többi töredék (6. tábla 8–10) alapján a 12. század vége és a 13. század első fele közötti időszakra keltezhető, tehát mindenképp későbbi, mint a többi körülötte lévő épület.

A 11. házból került elő az egyik legszebb kerámiatöredék, amelyet vonal- és hullámvonalköteggel díszítettek, illetve belső peremdíszrel láttak el (8. tábla 5). Díszítéséhez hasonló korábbi leletanyagokban találni inkább, nagyon hasonló díszű töredéket találtak Veresegyház–Szentjakabon (8–9. század),⁵⁶ illetve belső peremdíszes edény a borsodi leletek (10. század) között is volt.⁵⁷ A mintakincs tehát korábbi, de a most tárgyalt edény kialakítása és anyaga inkább Árpád-kori jelleget tükröz. A töredéket világos rózsaszín árnyalatú, helyenként koromfoltos kerámiák kísérték (8. tábla 6–7), így az Árpád-kori keltezés elfogadhatónak tűnik és azon belül is inkább a későbbi időszakra (a 12/13. század fordulójára, a 13. századra) tehető az utóbbiak alapján. Ez a késő avar kori kerámiákon előforduló díszítésmód (belső peremdísz) megtalálható Csincse 9. századi leletei között,⁵⁸ illetve Felsőzsolca–Várdombról⁵⁹ is ismerünk ilyen archaikus díszítésű kerámiát. A belső peremdísz 10. századi továbbélésének lehetősége már korábban is felmerült a kutatásban,⁶⁰ azonban a jászfényszarui fazéktöredék korszak tekintetében ennél is tovább mutat.

⁴⁸ Parádi 1963: 223; Szabó 1975: 23–24; Mesterházy 1983: 154; Simonyi 2005: 51.

⁴⁹ Parádi 1959: 44; Szabó 1975: 23.

⁵⁰ Holl 1963: 336.

⁵¹ Pap 2013: 251–252.

⁵² Török 1962: 69, 96.

⁵³ Parádi 1963: 223.

⁵⁴ Wolf 1989: 102, 103 (65. kép 2).

⁵⁵ Takács 1996b: 171 (16. Abb).

⁵⁶ Mesterházy–Horváth 1983: 114 (2. kép 7–8), 121.

⁵⁷ Wolf 2003: 85, 88 (2. kép 1).

⁵⁸ Fischl 1995: 35, 43 (7. ábra 1), 44 (8. ábra 1–2), 45 (9. ábra 1), 46 (10. ábra 1, 3–4).

⁵⁹ Simonyi 2003: 122 (14. kép 4, 6, 8).

⁶⁰ Merva 2008: 54.

A töredékek nyersanyaga és szürkés-fehér színe alapján feltehetően a későbbi periódusra datálható a 24. ház, míg a 25. ház esetében a nagy közzel bekarcolt, vékony hullámvonallal díszített fragmentum támogatja a későbbi keltezt. Utóbbi mellett még egy finom vonaldíszes, egyszerű peremmel ellátott, kisméretű edény töredéke (10. tábla 7) került elő az épületből. A keltezt szuperpozíció nem segíti, mert bár az O-124 S-165-ös árok vágja a 25. házat, leletanyaggal nem rendelkezik.

A 36. házból összesen három darab szürkés-fehér, belső oldalán teljesen fehér, a későbbi idősakra jellemző anyagból készült töredék került elő. Ezek közül kettőt széles közzel bekarcolt vonal díszít, a harmadik egyszerű aljtöredék. Mivel szuperpozíciót nem lehetett megfigyelni a háznál, pusztán a kerámiák alapján a későbbi idősakra, a 12. század végére, a 13. századra keltezhető az épület.

A 42. ház esetében nyersanyagukat és színüket tekintve is a későbbi periódusra tehetőek a kerámiák. Sok szürkés-fehér és fehér oldal-, váll-, fenék- és peremtöredék került elő ebből az objektumból. Az egyik nagyobb méretű aljtöredéken talán valamilyen fenékbélyeg látszódik, de nem vehető ki teljesen. Inkább tapintással érzékelhető, hogy hosszanti kidomborodások vannak az alján, de ezek akár a korongtól is származhatnak. Az edényfenekéken gyakran megtalálható hosszúkás lenyomatok – esetünkben barázdák – arra utalhatnak, hogy a korong használat közben az agyagtól újra meg újra nedvessé lett, majd kiszáradt, és ennek következtében megrepedezett.⁶¹ A leletegyüttesben van egy olyan hornyolt peremtöredék, amely profilja alapján esetleg már a fedő miatt lett így kialakítva. Többek között előkerültek egy nagyméretű tárolóedény barackszínű és szürke, részben összeálló töredékei is, ezeket nagy közzel húzott csigavonal díszíti. Megemlítendő még egy szögletesre formált bográcspereinek tűnő, de elég finom és vékonyfalú, vöröses-barna, töredék (13. tábla 9). Fentebbiek alapján összességében a későbbi keltezt tűnik elfogadhatónak, szuperpozíció híján ezt csak a kerámiaanyag segítségével lehet megítélni.

A 43. házból eléggé jellegtelen töredékek kerültek elő, de anyaguk alapján legalább a későbbi idősakra történő keltezt elfogadható, mivel több fehér és szürkés-fehér töredék is van közöttük. A leletegyüttesben szürkés-fehér anyagú vonaldíszes töredék és narancsos színbe hajló, élesen tagolt peremtöredék is található (13. tábla 10–11), amelyek kialakításuk alapján tágabban a 12–13. századra keltezhetőek.⁶² Színük és anyaguk miatt valószínűleg ennek az időintervallumnak inkább a második felében lehettek használatban. A 43. házat vágja az O-169 S-235-ös árok, de ez nem visz előrébb a pontosabb datálást illetően, azonban összességében a kerámiák alapján így is elfogadható a 13. századra történő keltezt.

A 44. ház leletanyagában több szürkés-fehér és fehér töredék található, ezek többnyire oldaltöredékek vagy peremtöredékek. Előbbiek több esetben vonal- vagy csigavonaldíszesek, míg utóbbiak tagoltak és élesen vágottak. Az egyik kis peremtöredéknek olyan hornyolása van, hogy akár fedőhasználatra is gondolhatunk. Van egy vékonyfalú peremtöredék, amely kialakítását tekintve valószínűleg bográcshoz kapcsolható (13. tábla 12), illetve van egy érdekes, két töredékből összeillesztett példány, ami világosszürke és nagyon egyszerű, rövid, enyhén kihajló peremmel rendelkezik, ami alatt éles hullámvonal, az alatt pedig finomabb hullámvonal fut. Az edénytöredék mérete, formája és díszítése két másik ház (25. és 38. házak) töredékével (10. tábla 7; 13. tábla 1) mutat nagy hasonlóságot. A ház kerámiájának a többsége egyértelműen a későbbi periódusra keltezhető. A 44. házat két árok és egy gödör is vágja, de a datálásban nem segítenek a szuperpozíciók. Az árkok és az O-178 S-243-as gödör viszonya sem határozható meg teljes pontossággal.

A 45. házból összesen négy töredék került elő, mind szürke vagy szürkés-fehér árnyalatú, anyagukat tekintve egyértelműen későbbi idősakra keltezhetőek. Az egyik egy tagolt peremtöredék egyenesen vágott széllel (13. tábla 13), valamint van még egy kis fragmentum, amely vagy egy edény peremének részlete, vagy profilja alapján egy fedő széle is lehet. A 43. házhoz hasonlóan a peremek alapján itt is a 12–13. századdal számolhatunk, azonban a kerámiák anyaga és színe leszűkíti ezt az időszakot a 13. századra. A 45. háznál nem volt megfigyelhető olyan szuperpozíció, ami a keltezt befolyásolná.

A 38. ház igen gazdag és vegyes leletanyaggal rendelkezik, a változatos kerámiaanyag mellett több kőből készült tárgy is előkerült ebből az épületből. Így innen származik egy nagydarab, bordó, durvaszemcsés kő, amelynek az egyik oldala viszonylag egyenletes és sima, valamint egy maroknyi fenőkő, amelynek az egyik oldala nagyon simára és egyenletesre koptatott. A kerámiaanyagot tekintve a leggazdagabb ház, sok összeálló, vagy valószínűleg egy edényből származó töredék került elő innen. Több hasonló, azonos díszítésű, homokos anyagú, vörösre és szürkére égetett fazékból származó töredéket találhatunk a leletegyüttesben, amelyet karcolt vonalak és ívek díszítenek a perem alatti részen. Ugyanakkor a korai idősakra jellemző kerámiák mellett nagy mennyiségben fordulnak elő szürkés-fehérre égetett,

⁶¹ Parádi 1959: 31.

⁶² Wolf 1989: 42 (14. kép 9), 43.

kisméretű, csigavonallal díszített fazékhoz tartozó perem- és válltöredékek is. Egy szürke és fehér, összeillesztett fazékalj is előkerült, amelyen egy fenékbélyeg körvonalai rajzolódnak ki (13. tábla 7). Több egyedi töredék is található a leletegyüttesben, amelyek anyaga olykor kicsit eltérő, de mind szürke, szürkés-fehér árnyalatú, néha vonaldíszes és alapvetően mind inkább a későbbi periódusra tehető. Feltehetően egy hatalmas, vastagfalú tárolóedény darabjaiként lehet értelmezni kilenc töredéket, amelyek egy szürkés-fehér, csigavonallal díszített edényhez tartozhattak. Rövid nyakkával, egyszerű peremével és az alatta futó éles hullámvonallal a többitől némiképp eltér az egyik peremtöredék (13. tábla 1). Ehhez nagyon hasonló példányt ismerünk Szelezsényből, amely a korai Árpád-korra keltezhető,⁶³ szintén korai, 11–12. századi keltezésű a Soroksár–Várhegyen talált töredék is.⁶⁴ Anyaga és színe alapján ez a jászfényszarui darab mégis inkább már egy későbbi időszakra utal. Több erősen tagolt perem is előfordul a 38. ház leletei között, ezek a késő Árpád-kori, illetve már a 14. századi fazekak jellemző perem típusai (13. tábla 2, 5, 13). Néhány olyan töredék is található közöttük, amelyekről az is elképzelhető, hogy esetleg fedőhöz tartozó peremtöredékek, mivel nagyon szép lapos és élesen vágott a szélük, illetve a profiljuk alapján sem zárható ki ez a lehetőség (13. tábla 3). Ebben az esetben már késő Árpád-kori anyagról van szó, az is valószínű, hogy ezek a leletek már a 13. századon túlmutatnak. Erre utalnak ugyanis a tagolt peremek, a néhány fazéknál megfigyelhető hosszú nyak (13. tábla 5), a fehérre égetett agyag, valamint egy kis töredék, ami csészéhez/tálkához, vagy egy nagyon finom kidolgozású fazékhoz tartozhatott (13. tábla 4). A tagolt peremekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egyes 10–11. századi lelőhelyek kerámiaanyagában is előfordulnak már tagolt kialakítású peremtöredékek. Merva Szabina közelmúltban publikált gyűjtése alapján – amely a sírokban fellelt kerámiákkal foglalkozott – főként a Felső-Tisza-vidékről, illetve egy Heves megyei lelőhelyről ismerünk ilyen kialakítású peremet ebből a korai időszakból.⁶⁵ A 38. ház leletei között említésre méltó még egy szürke peremtöredék, amelyen egysoros, tömött fogaskerék minta fut (13. tábla 2), valamint egy oldaltöredék, amelyen három szépen tagolt fogaskerék mintasor részlete látszik (13. tábla 6). Az előbbi peremtöredék profilja alapján már a 13–14. századra mutat.⁶⁶ A fentieket összegezve elmondható, hogy a korábbi periódusra jellemző anyagból készült töredékek kisebbségben vannak a 38. ház leletanyagában és díszítésük már fejlettebb mintakincset mutat, mint a korábbi időszakban megszokottak. A 38. házból előkerült leletek között előfordulnak olyan kerámiák, amelyek alapján a ház akár az átmeneti időszakban is állhatott, ugyanakkor egyértelműen a szürkés, szürkés-fehér töredékek dominálnak, és találunk olyan példányokat is, amelyek már a késő Árpád-kori kerámiákon belül is egy későbbi, 13–14. századi keltezését engednek meg. Ebből eredően – a leletegyüttes vegyes összetételének ellenére – feltehetően a 38. ház lehetett az egyik legtovább használatban lévő épület. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy mivel szuperpozíció nem volt megfigyelhető, nem valószínű, hogy egy korábbi objektum leletei keveredtek bele a későbbi ház leletanyagába (bár ez sem kizárható), de a két periódusból származó töredékek vegyülhettek akár szuperpozíció és korábbi objektum nélkül is, hiszen a terület a fentebbiek alapján már jó ideje lakott volt.

Leletanyaggal nem rendelkező és problémás keltezésű épületek

A 10. ház koráról leletanyag híján csak annyit lehet biztosan tudni, amennyit az épület pusztulása után a ház helyén kialakított szabadtéri kemence leletei elárulnak. Itt valószínűleg megint nem egykorú töredékekről van szó. Az egyik egy nagyobb darab, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, vörös anyagú aljtöredék. Ebből a házból származik a már fentebb említett zezzug mintás nyaktöredék, illetve ezen kívül egy éles és szabálytalan törésű, kézzel formált darab is előkerült az előbbiekkal együtt. Valószínűleg Árpád-kori a kemence, de ezek után kérdéses, hogy milyen korú maga a ház. Az épület elhelyezkedését, tájolását, berendezését tekintve elég valószínű, hogy Árpád-kori, de lelet nélkül nem keltezhető. Az valószínű, hogy a kemencét a korábbi (11. század vég és a 12/13. század fordulója közötti) Árpád-kori periódusban építették. A 12. házzal hasonló helyzetben vagyunk, mint a 10. épülettel, mivel magából a házból nem, csak az azt metsző, O-234 S-331-es árokból került elő két töredék. Az egyik egy szürkés-fehér kerámia, széles közökkel bekarcolt vonaldíszes. A fehér anyag és a széles közökkel bekarcolt vonal miatt biztosan csak a 12. század végétől és a 13. századra keltezhetjük.⁶⁷ A szuperpozíciók és az épületeket metsző objektumok leletanyaga alapján a 10. és 12. ház feltehetően a korai időszakban, a 10. ház valószínűleg ennek is az elején állhatott.

⁶³ Takács 1996b: 147 (Abb. 4, 10), 156.

⁶⁴ Írásné Melis 1992b: 150 (35. kép 10).

⁶⁵ Merva 2008: 38.

⁶⁶ Wolf 1989: 84 (56. kép 1), 85.

⁶⁷ Simonyi 2005: 48 (9. kép).

A 35. ház nem rendelkezik régészeti leletanyaggal és szuperpozíciót sem lehet megfigyelni, így csak a településrészleten belüli elhelyezkedése és a többi házhoz hasonlatos alaprajza miatt tarthatjuk Árpád-korinak. A 40. és a 41. házzal hasonló a helyzet, mivel nem rendelkeznek kerámia vagy fém leletanyaggal, ugyanakkor szuperpozíció mindkét épületnél megfigyelhető volt. A 40. ház az O-134 S-181-es, illetve az O-135 S-183-as, a 41. ház pedig az O-169 S-231-es árkot metszi, tehát ebben az esetben az épületek mindenképp későbbiek az árkoknál.

A 13. ház leletegyüttese elég vegyesnek mondható, mivel kézzel formált, körömbenyomkodással díszített peremű töredéktől kezdve (8. tábla 9) a népvándorláskori kerámián, a homokos anyagú Árpád-kori kerámián és a hasonló anyagú edény oldalából készült orsókarikán (8. tábla 10) át a fehér fazékperemig (8. tábla 8) minden megtalálható benne. A kézzel formált, körömbenyomkodással díszített darabhoz hasonlót találtak Veresegyház–Szentjakabon (8–9. század), továbbá Lébény–Kaszás-domb avar kerámiái⁶⁸ és Kuncsorba késő népvándorlás kori, 8. századi avar leletei között is szerepelt ilyen töredék. Ezek alapján elképzelhető, hogy egy korábbi (avar) kerámiatöredék keveredett bele az Árpád-kori leletegyüttesbe.⁶⁹ Ugyanakkor meg kell említeni, hogy esetenként szarmata leletanyagban is előfordul hasonló díszítésű perem. A közölt leírás és a rajz alapján erre lehet példa a Dunaharaszti–Taksony határán feltárt településről származó fazéktöredék.⁷⁰ A fehér fazékperem mindenképp 12. század utáni, így inkább valószínű, hogy beleástak az Árpád-korban egy korábbi objektumba. A keltezt a ház helyén kialakított O-236 S-334-es szabadtéri kemence sem segíti a néhány centis, homokos anyagú kerámiatöredékkel és a pattintott kőeszközzel. A fehér kerámia miatt a későbbi periódussal számolni kell, de hogy eredetileg mikor keletkezett az épület és mikor a kemence, azt nem lehet pontosítani.

A 34. ház esetében sem egyértelmű a helyzet, mivel magából a házból csak két kis kerámia került elő, a kemencéből az Árpád-kori töredékek mellett szarmata kerámiák is előkerültek, ráadásul a házat részben vágja egy gödör. Mivel a jellegzetes homokos anyagú, érdes tapintású, korábbra keltezhető kerámia hiányzik, a meglévők egyike, egy aljtöredék, anyaga és színe alapján pedig inkább jellemző a 12. század végétől, mint korábban, ez alapján vagy az átmeneti vagy a kései periódusra történő keltezt lehetne elfogadni. Azonban a másik töredék egy vastagabb példány, amelyet vonalköteg díszít, és ez a fésűs vonaldísz ellentmondani látszik a kései Árpád-korra történő keltezésnek. A házhoz tartozó kemencéből származó leletek között van egy érdekes kisméretű sötétbordó kő, ami mellett az Árpád-kori kerámiát egy szürkés-fehér, hullámvonaldíszes töredék reprezentálja, amely talán már a későbbi periódusra utal. Ezen kívül van még pár robusztus példány, ezek valószínűleg a szarmaták hagyatékát képezik. A 34. ház tehát nem sorolható be teljes bizonyossággal a fentebb ismertetett korszakokba, de némi támpontot adhat a keltezéséhez a házat metsző O-131 S-200-as gödör leletanyaga, ami egyértelműen a későbbi periódusra tehető a szürkés-fehér, olykor vonaldíszes töredékekkel, amelyek között van egy fenéktöredék és egy tagolt peremtöredék is.

Összefoglalás

A fentebbiek alapján egy korábbi (11. század vége – 12/13. század fordulója) és egy későbbi (12/13. század fordulója – 14. század eleje) periódust lehet elkülöníteni a település életében, de a házak pontos keltezése nem volt minden esetben lehetséges. Az objektumok sokszor vegyes leletanyaggal rendelkeztek, amelyben még megvannak a homokos anyagú, mészből gazdagabb nyersanyagból készített, vörös, barna és fekete színű, egyszerűbb formát mutató kerámiák, de már megjelennek közöttük a szürkés-fehére égetett, nagyméretű törmelék szemcsékkel soványított, mészből szegényebb nyersanyagból készült edények is. Mindezek alapján valószínű, hogy az egyes fázisok között fokozatos átmenet volt. A kerámiáknál megfigyelhető folyamatos átalakulás, bizonyos díszítésmódok továbbélése, a főbb edénytípusok kitartó jelenléte és alakjuk fokozatos változása alapján feltételezhető, hogy mindvégig ugyanaz a népesség élt itt, azonban valamilyen okból áttértek egy más típusú nyersanyag használatára. Talán ezzel összefüggésben kezdtek el változni az edényformák is. Erre a 12. század második felében, a 13. század elején tapasztalható váltásra már a korábbi kutatás is felfigyelt, mivel ekkor az edények formájában és díszítésében is változás következett be. Egy más összetételű agyag használata vált általánossá és a század második felében megjelent egy karcsúbb fazékforma, amely már sárgás-fehér anyagból, és másfajta díszítéssel készült, mint a 11. századi kerámiák.⁷¹

⁶⁸ Mesterházy–Horváth 1983: 120 (8. kép 8); T. Németh–Takács 2003: 104–105, 125 (Abb. 16).

⁶⁹ Cseh 1992: 154, 160 (IV. tábla 2–4).

⁷⁰ Pető 1992: 36 (19. kép 6).

⁷¹ Parádi 1959: 26.

A Szőlők-alján feltárt település folyamatos (vagy esetleg többször megújuló), hosszú életére utalhatnak azok a házak is, amelyeket egy-egy korábbi épület helyén létesítettek, ahogy azt például a 27. és a 29. vagy épp a 17. és a 16. ház esetében tapasztalhattuk. Ezek az azonos helyen újjáépülő házak, a feltételezett utcasáv, az 1. és 4. ház között húzódó esetleges kerítés és a házsorok is valamilyen szinten rendezett településszerkezet mutatnak. Elképzelhető, hogy a település hosszú élete folyamán történtek tűzesetek, épületpusztulások, legalábbis erre utal bizonyos házaknál a betöltés összetétele (1. táblázat). Így többek között a 2, a 9. és a 31. háznál egészen nagy ennek a valószínűsége, azonban azt nem tudhatjuk biztosan, hogy ez véletlen baleset, a már rossz állapotban lévő ház szándékos elplanírozása vagy éppen egy támadás eredménye volt-e. Mivel a leletanyag nagy része kerámiatöredék, ép edény csak egyetlen egy és kiegészíthető fazék is csak egy példány került elő, valószínűleg nem menekülés-szerűen hagyták hátra a falut, hanem más okból néptelenedett el.

Szükséges kiemelni ennek a feltárásnak a fontosságát, mivel nem túl sok olyan Árpád-kori települést ismerünk, amelyet ilyen nagy felületen kutathattak az ásatók, és még kevesebb, amelynek leletanyaga publikált. A telep többrétegűsége még érdekesebbé teszi a Szőlők-alján feltárt lelőhelyet, így a feldolgozási munka folytatása nem csak időszerű és szükséges, de Árpád-kori településeink ismeretanyagához (például településszerkezetre, kerámia nyersanyagára, díszítési formákra vonatkozóan) is fontos adatokkal járulhat hozzá.

HÁZ SORSZÁMA	HOSSZABBÍK OLDAL (M)	RÖVIDEBB OLDAL (M)	ALAPTERÜLET (M ²)	RELATÍV MÉLYSÉG (CM)	MAXIMUM MÉLYSÉG (CM)	KEMENCE	KEMENCE HELYE	BEJÁRAT	BEJÁRAT HELYE	HÁZ BETÖLTÉSE
1. HÁZ	3	2,8	8,4	20	20	T	ÉK	–	–	H,P
2. HÁZ	3,5	2,3	8,05	15	15	?	ÉK	–	–	H
3. HÁZ	3,1	3	9,3	0-10	10	T	ÉNY	–	–	–
4. HÁZ	2,6	2,5	6,5	25-30	30	T	ÉK	–	–	A
5. HÁZ	4,2	3,4	14,28	10-15	15	T	ÉK	–	–	O
6. HÁZ	3,5	3	10,5	5-20	20	T	ÉK	–	–	–
7. HÁZ	3,6	3,1	11,16	15	15	K	ÉK	–	–	O
8. HÁZ	3,1	3	9,3	5-10	10	T	ÉK	–	–	O
9. HÁZ	4,2	2,6	10,92	?	?	T	ÉK	–	–	–
10. HÁZ	3	2,8	8,4	17	17	T	ÉK	M	DN _Y	P
11. HÁZ	3,6	3	10,8	15	15	T	ÉK	M	DK	P
12. HÁZ	3,7	3	11,1	18	18	T	ÉK	M,P	ÉNY	É
13. HÁZ	3,4	3,3	11,22	10-18	18	T	DK	M	DN _Y	É
15. HÁZ	3,5	2,7	9,45	5-20	20	T	ÉK	P	DN _Y	P
16. HÁZ	4,6	4,2	19,32	20-30	30	T	ÉK (2 DB)	K	ÉNY	O
17. HÁZ	2,4	2,1	5,04	7	7	T	É	–	–	–
18. HÁZ	3,8	3,1	11,78	8-10	10	T	K	–	–	–
19. HÁZ	3,2	2,9	9,28	15-20	20	T	K	–	–	–
20. HÁZ	3,6	2,7	9,72	5-15	15	T	É	–	–	O,P
21. HÁZ	3,6	2,9	10,44	15	15	T	DK	–	–	–
22. HÁZ	3,2	2,9	9,28	20	20	T	ÉK	–	–	–
23. HÁZ	4,2	3,5	14,7	5-20	20	T	ÉK	–	–	P
24. HÁZ	3,6	2,7	9,72	10-20	20	?	?	–	–	–
25. HÁZ	3,5	2,8	9,8	5-25	25	?	ÉK	–	–	–
26. HÁZ	?	2,8	?	10-12	12	T	ÉK	–	–	–
27. HÁZ	3,2	2,9	9,28	20	20	T	ÉK	–	–	–
28. HÁZ	4,05	2,9	11,745	20-30	30	T	ÉK	–	–	–
29. HÁZ	?	3,5	?	30	30	T	ÉK	–	–	O,H
30. HÁZ	?	3,2	?	?	?	–	–	–	–	–
31. HÁZ	3,4	3,2	10,88	35-40	40	T	É	–	–	É
32. HÁZ	3,2	2,9	9,28	20	20	K	ÉNY	–	–	A
33. HÁZ	2,9	2,4	6,96	20	20	K	ÉK	?	DN _Y	–
34. HÁZ	3,3	3,3	10,89	20	20	T	ÉK	–	–	–
35. HÁZ	3,2	2,7	8,64	10	10	T	ÉK	–	–	–
36. HÁZ	4,2	3	12,6	10-15	15	?	ÉK	–	–	–
37. HÁZ	4	3	12	15-25	25	T	ÉK	–	–	–
38. HÁZ	3,5	3	10,5	17-22	22	T	DN _Y	–	–	P,É,H
39. HÁZ	2,5	2,5	6,25	8-15	15	T	É	–	–	–
40. HÁZ	2,5	2,5	6,25	10-15	15	TÜZHELY	ÉNY	–	–	O,P,É,H
41. HÁZ	3,8	?	?	?	?	?	ÉK	–	–	A,O
42. HÁZ	3,3	3,2	10,56	30	30	T	É	–	–	A,O
43. HÁZ	2,9	2,6	7,54	0-3	3	?	ÉK	–	–	A
44. HÁZ	3,7	2,5	9,25	0-5	5	T	ÉK	–	–	O
45. HÁZ	2,9	2,8	8,12	0-10	10	T	ÉK	–	–	–

JELMAGYARÁZAT Kemence: T = tapasztott, K = kőalapozású
 Bejárat: M = meneteles, P = padkás, K = kiszögellés
 Betöltés: H = hamus, P = paticsos, A = agyagos, O = omladékos, É = égett
 (A betöltésnél csak a fontosabb jelenségek kerültek kiemelésre.)

Források/Gyűjtemények

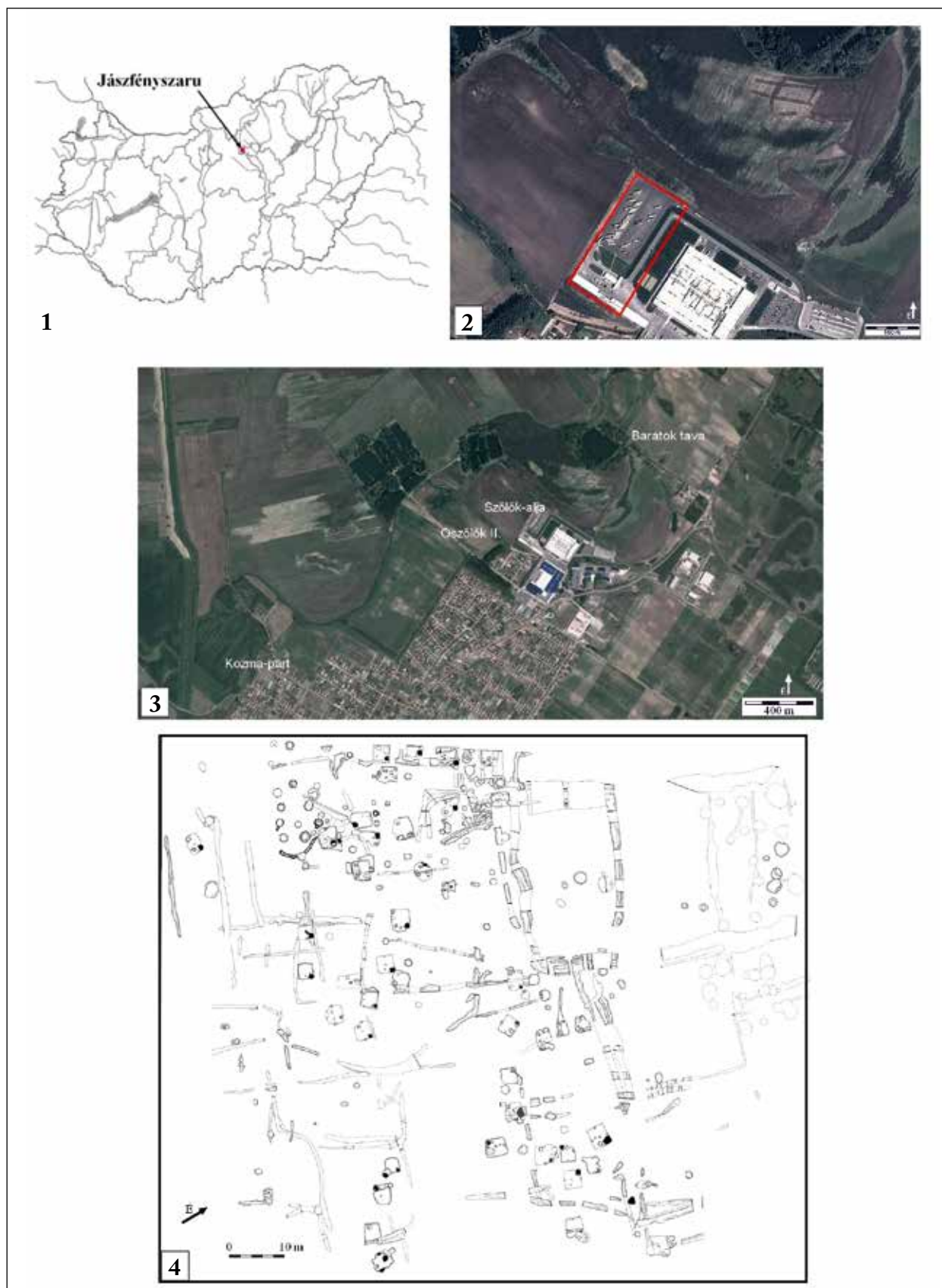
Damjanich János Múzeum, Szolnok (DJM)
Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
Diplomatikai Fényképtár (DF)

Hivatkozott irodalom

- Bíró 2013a = Bíró Gyöngyvér: *Természettudományos vizsgálatok használata az Árpád-kori falukutatásban.* (Szakdolgozat.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2013.
- Bíró 2013b = Bíró Gyöngyvér: Árpád-kori teleprészlet Jászfényszaru–Szőlők-alján. / Part of a Settlement from the Árpadian Age in Jászfényszaru–Szőlők-alja, 144–171. In: Pintér-Nagy Katalin – Takács Melinda (szerk.): *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica*. I. Szeged: SZTE BTK Régészeti Tanszék, 2013.
- Bíró et al. 2014 = Bíró Gyöngyvér – Fintor Krisztián – Raucsik Béla – Wolf Mária – Tóth Mária: Jászfényszaru–Szőlők-alja lelőhelyről származó Árpád-kori kerámiák archeometriai vizsgálata. / Archaeometrical Analysis of Árpadian Age Ceramics from Jászfényszaru–Szőlők-alja. In: *Archeometriai Műhely* 11 (2014) 1. 27–38.
- Benedek–Zádorné Zsoldos 1998 = Benedek Gyula – Zádorné Zsoldos Mária: *Jász-Nagykun–Szolnok megyei oklevelek 1075–1526.* (Jász-Nagykun–Szolnok megyei levéltár közleményei 3.) Szolnok: Jász-Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár, 1998.
- Cseh 1992 = Cseh János: Kelta, szarmata, gepida és avar település maradványai egy nagykunsági lelőhelyen (Kuncsorba–XIV. dűlő). / Keltische, sarmatische, gepidische und awarische Siedlungsreste eines Fundortes in Großkumanien (Kuncsorba–XIV. dűlő). In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 145–160.
- Fischl 1995 = Fischl Klára: Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. / Vorbericht über die Forschung des Csörsz Grabens bei Csincse. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 33–46.
- Fodor 1942 = Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest: Szent István Társulat, 1942.
- Gömöri 2002 = Gömöri János: *Castrum Supron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban.* / *Die Burg von Sopron (Ödenburg) und deren Umgebung in der Árpádenzeit.* Sopron: Scarbantia Társaság, 2002.
- Hajnal 2013 = Hajnal Zsuzsanna: Kora avar kori pecsételt díszű kerámia Kölkeden. / Frühawarenzeitliche Stempelverzierte Keramik in Kölked. In: *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 175–211.
- Holl 1963 = Holl Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). / Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13th–15th Century). In: *Budapest Régiségei* 20 (1963) 335–382.
- Írásné Melis 1992a = Írásné Melis Katalin: Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában. / Arpadenzeitliche Dörfer in der Gemarkung von Szigetszentmiklós, 41–70. In: Havassy Péter – Selmeczi László (szerk.): *Régészeti kutatások az MO autópálya nyomvonalán II.* (BTM Műhely 6.) Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum, 1992.
- Írásné Melis 1992b = Írásné Melis Katalin: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. / Kerekegyháza mittelalterliches Dorf–Gemarkung Budapest, 71–173. In: Havassy Péter – Selmeczi László (szerk.): *Régészeti kutatások az MO autópálya nyomvonalán II.* (BTM Műhely 6.) Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum, 1992.
- Kalmár 1971 = Kalmár János: *Régi magyar fegyverek.* Budapest: Natura, 1971.
- Langó 2006 = Langó Péter: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez. / Archaeological and Charter Data for the Jazygian Settlemental History in the 10th–15th Centuries. In: *Tisicum* 15 (2006) 77–97.
- Méri 1952 = Méri István: Beszámoló a Tiszalök–rázompusztai és Túrkeve–mórici ásátások eredményéről I. / Отчет раскопках в Тиссалёк – Разомпуста I. In: *Archaeologiai Értesítő* 79 (1952) 49–67.
- Merva 2008 = Merva Szabina: Kerámia a 10–11. századi sírokból. (Szakdolgozat.) Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2008.
- Mesterházy 1983 = Mesterházy Károly: Településásatás Veresegyház–Ivacson. / Siedlungsausgrabung in Veresegyház–Ivacs. In: *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1983) 133–162.
- Mesterházy–Horváth 1983 = Mesterházy Károly – Horváth Lajos: Településtörténelmi kutatások Veresegyház határában – Siedlungsgeschichtliche Forschungen in der Gemarkung von Veresegyház. In: *Archaeologiai Értesítő* 110 (1983) 112–125.

- Michnai 1981 = Michnai Attila: Középkori népi építészetünk régészeti emlékei. / Archäologische Denkmäler der mittelalterlichen volkstümlichen Baukunst Ungarns. In: *Folia Archaeologica* 32 (1981) 225–240.
- Nagy 1898 = Nagy Géza: A Szabolcs megyei Múzeum középkori sarkantyúi. In: *Archaeologiai Értesítő* 18 (1898) 60–64.
- Palugyai 1854 = Palugyai Imre: *Jász-Kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1854.
- Pap 2013 = Pap Ildikó Katalin: Sárvár–Faképi-dűlő kora Árpád-kori kerámiaanyaga. Adatok a fogaskerékminta Vas megyei megjelenéséhez. In: *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 36 (2013) 243–277.
- Parádi 1959 = Parádi Nándor: *Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken*. / *Technologische Untersuchungen an Töpferware aus der Völkerwanderungs- und Arpadenzeit* (Régészeti Füzetek 12.) Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum, 1959.
- Parádi 1963 = Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVII. század). / Münzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn (11.–17. Jh.). In: *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963) 205–251.
- Pető 1992 = Pető Mária: Szarmata falvak a dél-pesti síkságon (Beszámoló az M0 autópálya nyomvonalán 1987–1989-ben végzett leletmentésekről). / Sarmatische Dörfer aus der Süd-Pest-Ebene (Bericht über die Rettungsgrebungen der Jahre 1987–1989, bei der Spurlinie der Autobahn M0), 7–39. In: Havassy Péter – Selmeczi László (szerk.): *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán II.* (BTM Műhely 6.) Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1992.
- Rácz 2010 = Rácz Tibor Ákos: Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es elkerülő főút nyomvonalán. / Characteristics of the Structure of Árpadian-era Settlements. Investigations Along the Line Followed by the M0 Motorway and the Highway 4 Bypass, 69–79. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. / *Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*. I. Budapest: MTA Régészeti Intézete, 2010.
- Sabján 1999 = Sabján Tibor: A veremház rekonstrukciója. / Die Rekonstruktion des Grubenhauses, 131–176. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós (szerk.): *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója*. (Monumenta Historica Budapestiensia 10.) Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999.
- Selmeczi 2001 = Selmeczi László: Egy eltűnt jász település nyomában. / In the Track of a Disappeared Jazygian Settlement, 127–149. In: Hortiné dr. Bathó Edit – Kiss Erika (szerk.): *A Jász Múzeum évkönyve 1975–2000*. Jászberény: Jász Múzeumért Alapítvány, 2001.
- Selmeczi 2011 = Selmeczi László: A Jászság betelepődése és kialakulása. / Die Besiedlung der Jazygen und seine Ausstattung. In: *Zounek* 26 (2011) 9–108.
- Simonyi 2003 = Simonyi Erika: Előzetes jelentés a Felsőzsolca–várdombi ásatrásról (1992–2001). / Report on the Excavations at Felsőzsolca–Várdomb (1992–2001). In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42 (2003) 109–133.
- Simonyi 2005 = Simonyi Erika: Adatok a 10–13. századi kerámia készítéséhez Északkelet-Magyarországról. / Data on Pottery from the 10th–13th Century in North-East Hungary. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 44 (2005) 37–55.
- Szabó 1975 = Szabó János Győző: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. / Поселение и могильник эпохи Арпадов в окрестностях деревни Шаруд. II. In: *Az Egri Múzeum Évkönyve* 13 (1975) 19–68.
- Takács 1996a = Takács Miklós: Honfoglalás és korai Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya Nyugat-magyarországi szakaszán. / Erschliessung von Siedlungen aus der Zeit der Landnahme und der frühen Arpadenzeit an der Westungarischen Strecke der Autobahn M1, 197–218. In: Wolf Mária – Révész László (szerk.): *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Miskolc: „A Magyar Honfoglalás 895–1995 Tokaj” Alapítvány – Herman Ottó Múzeum, 1996.
- Takács 1996b = Takács, Miklós: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. In: *Acta Archaeologica Hungarica* 48 (1996) 135–195.
- Terei 2010a = Terei György: Az Árpád-kori Kána falu feltárása. / Das arpadenzeitliche Dorf Kána, 249–252. In: Tüskés Anna (szerk.): *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája*. Budapest: CentrArt Egyesület, 2010.
- Terei 2010b = Terei György: Az Árpád-kori Kána falu. / Kána, a Village from the Árpadian Era (Twelfth–Thirteenth Centuries), 81–111. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. / *Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*. I. Budapest: MTA Régészeti Intézete, 2010.
- T. Németh–Takács 2004 = T. Németh, Gabriella – Takács, Miklós: Urzeitliche und mittelalterliche Brunnen bei Lébény. In: *Antaeus* 26 (2003) 97–139.

- Török 1962 = Török, Gyula: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.* (Archaeologica Hungarica 39.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962.
- Wolf 1989 = Wolf Mária: *Árpád-kori eredetű települések Abauj vármegye déli részén. / Siedlungen aus der Árpád-Zeit im südlichen Teil des Burgherzogtums Abauj.* (Borsodi Kismonográfiák 30.) Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1989.
- Wolf 2001 = Wolf Mária: 10. századi település Edelény–Borsodon. / Eine Siedlung aus dem 10. Jahrhundert in Edelény–Borsod, 127–156. In: Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.): *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szentendre – Szolnok: Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Damjanich János Múzeum, 2001.
- Wolf 2003 = Wolf Mária: Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. / Informationen zur unseren Töpferkunst des 10. Jahrhunderts. Die Lehre der Funde in Borsod. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42 (2003) 85–108.

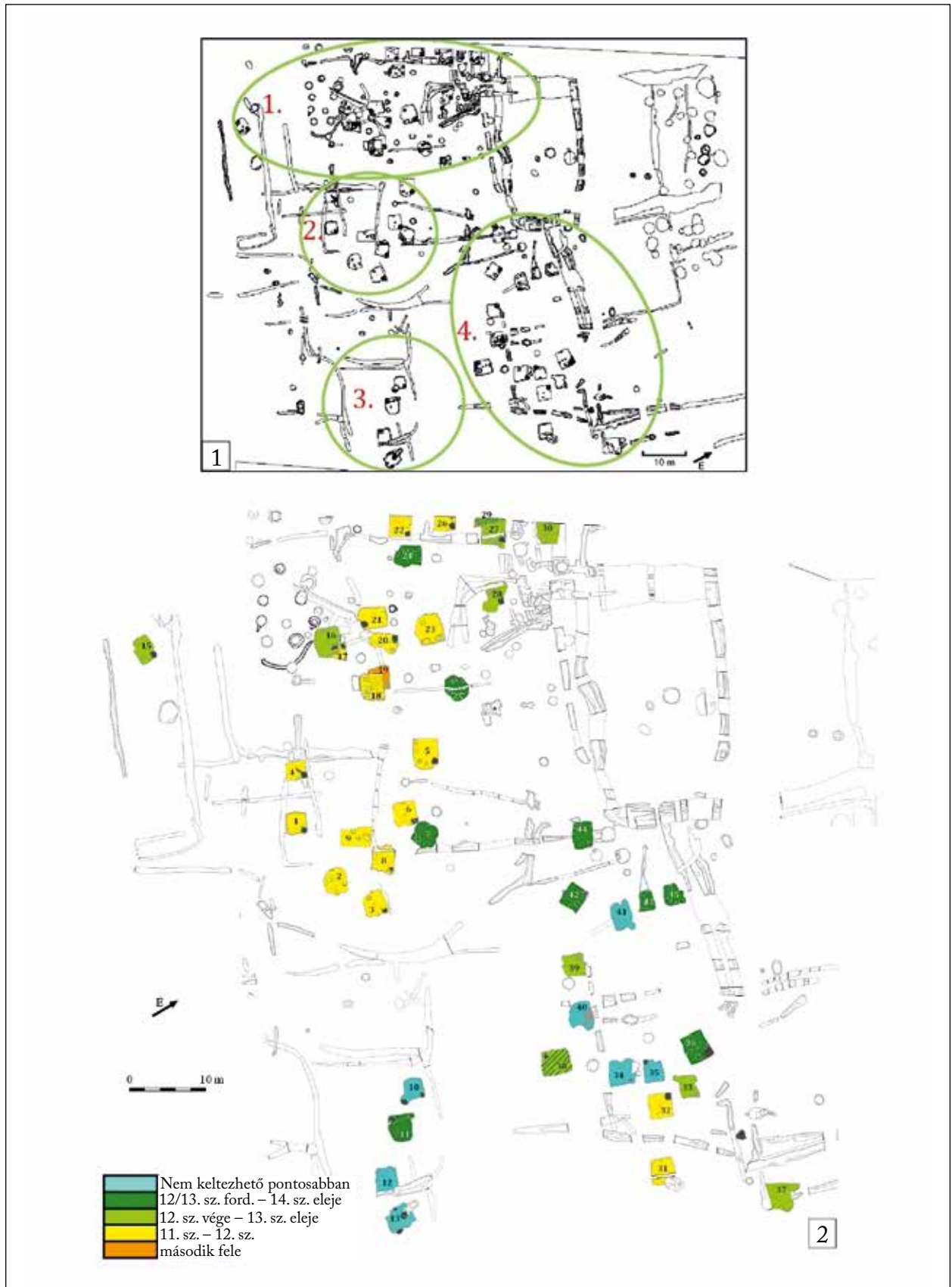

1. tábla: Jászfényszaru–Szőlők alja

1: Jászfényszaru elhelyezkedése; 2: Szőlők-alja, a feltárt terület

3: Szomszédos lelőhelyek; 4: A feltárás összesítő felszínrajza, részlet az ásatiási dokumentációból

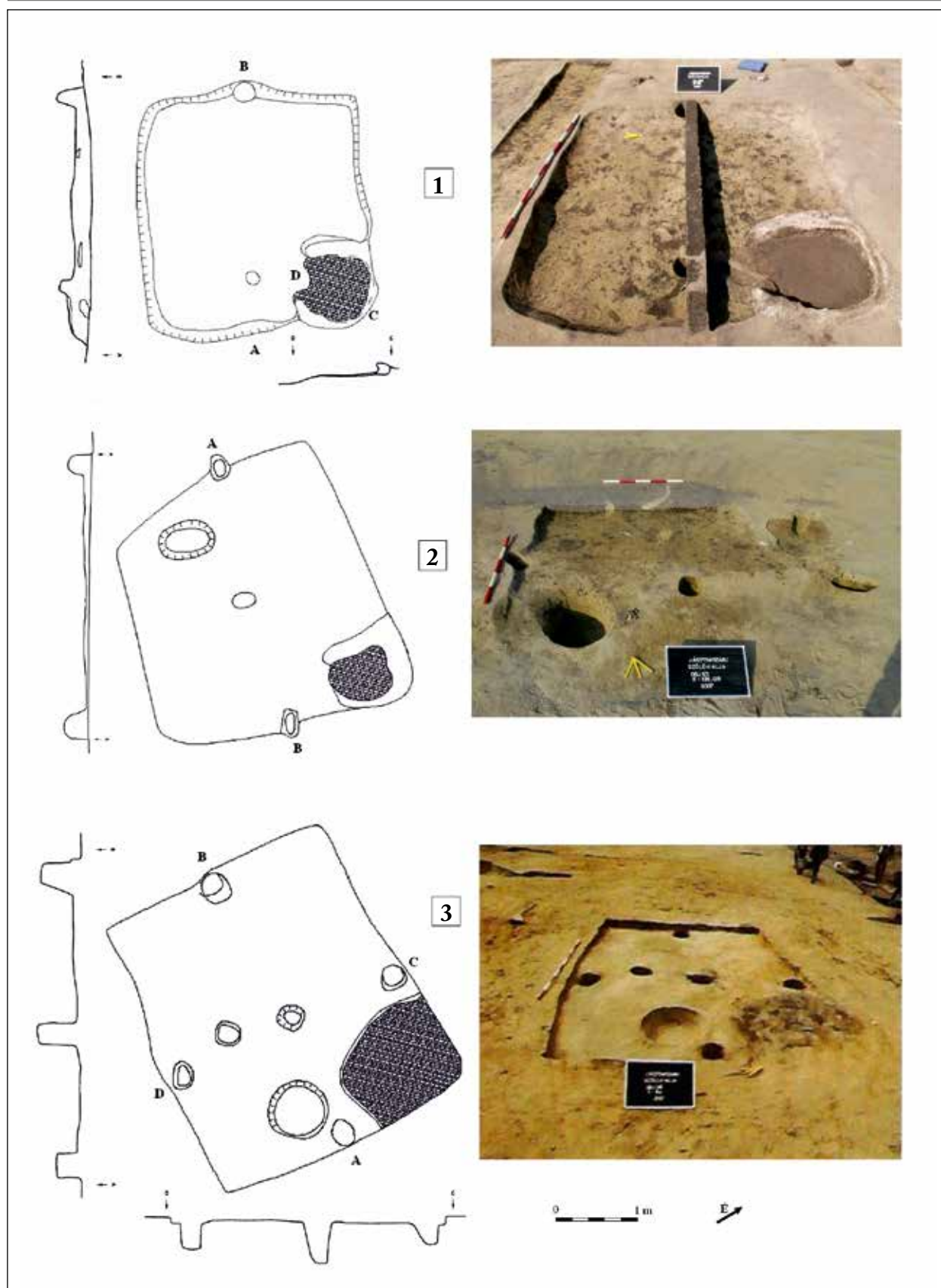
(A felszínrajzokat és az objektumfotókat a Damjanich János Múzeum munkatársai készítették, illetve az Archeodata 1998 Bt. digitalizálta.)

2. tábla: Házcsoportok – periodizáció

1: Jászfényszaru–Szőlők-alja, házcsoportok

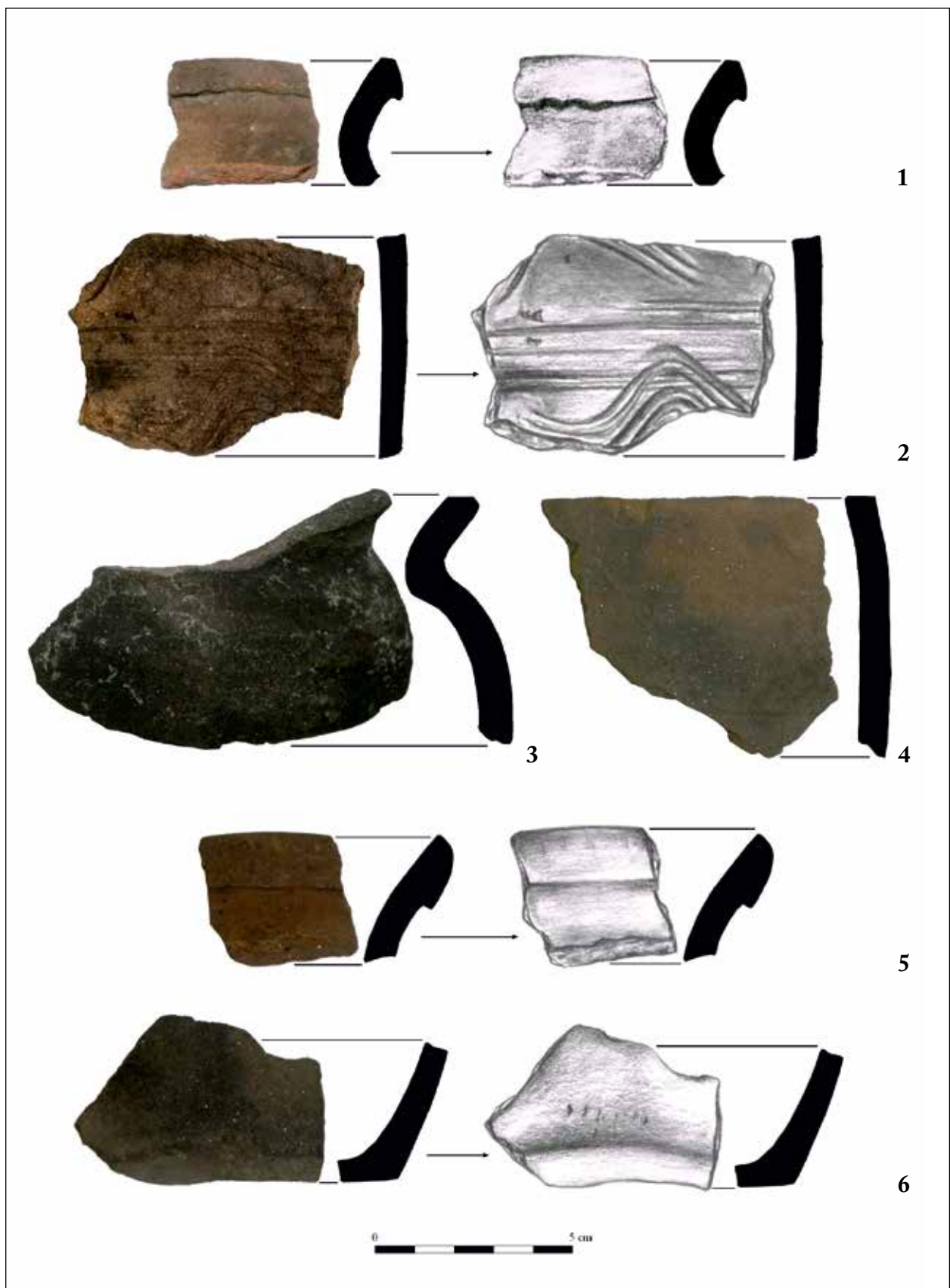
2: Jászfényszaru–Szőlők-alja, a feltárt Árpád-kori településrészlet épületeinek periodizációja

3. tábla: Háztípusok

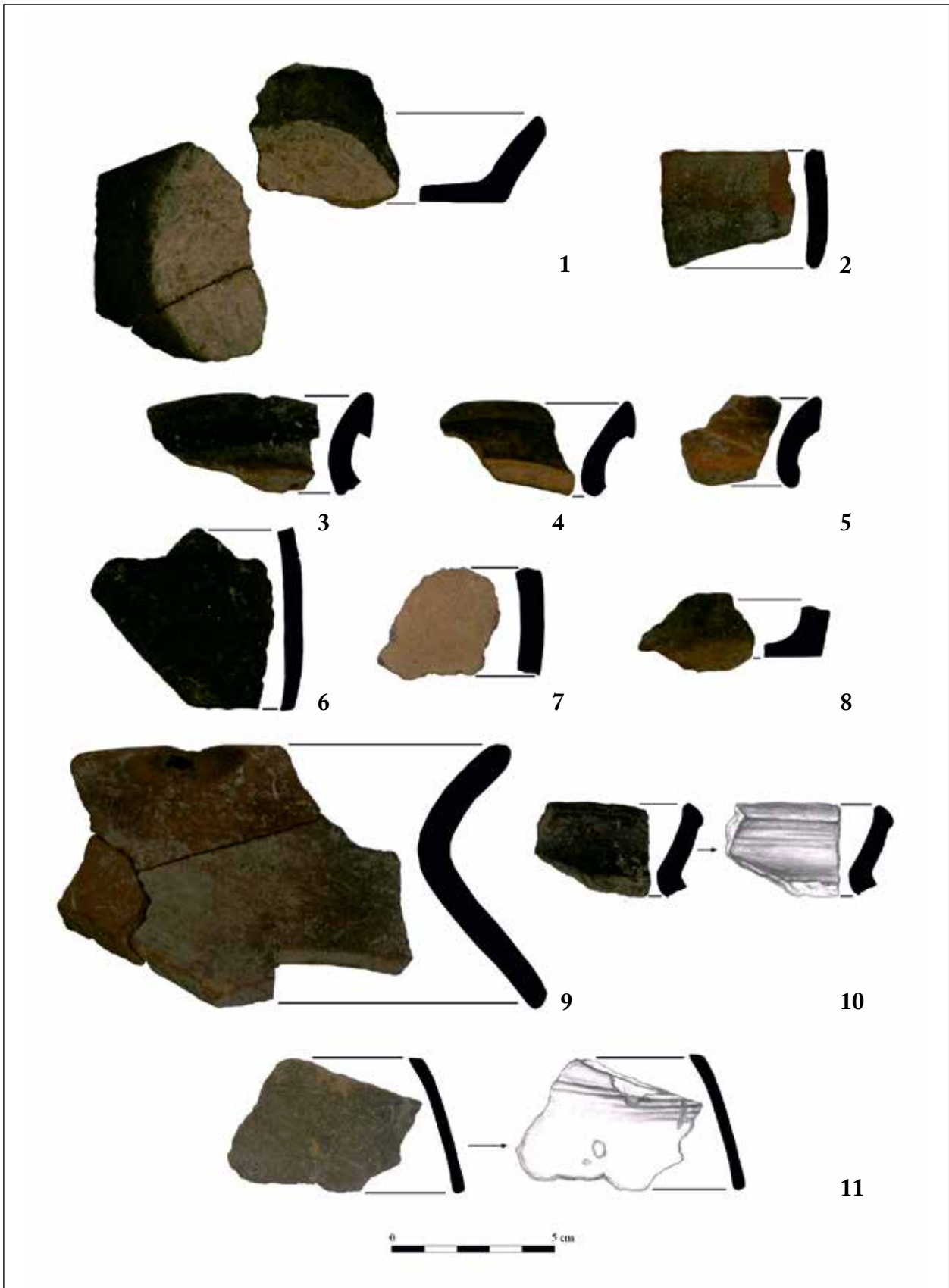
1–2: Jászfényszaru–Szőlők-alja, jellemző háztípus (1. és 3. házak)

3: Jászfényszaru–Szőlők-alja, az eltérő szerkezetet mutató épület (36. ház)

4. tábla: Az 1–2. házak leletei

Az 1. ház leletei / 1: Peremtöredék; 2: Hullám- és vonalköteggel díszített oldaltöredék; 3: Válltöredék; 4: Vonaldíszes oldaltöredék;
A 2. ház leletei / 5: Peremtöredék; 6: Aljtöredék

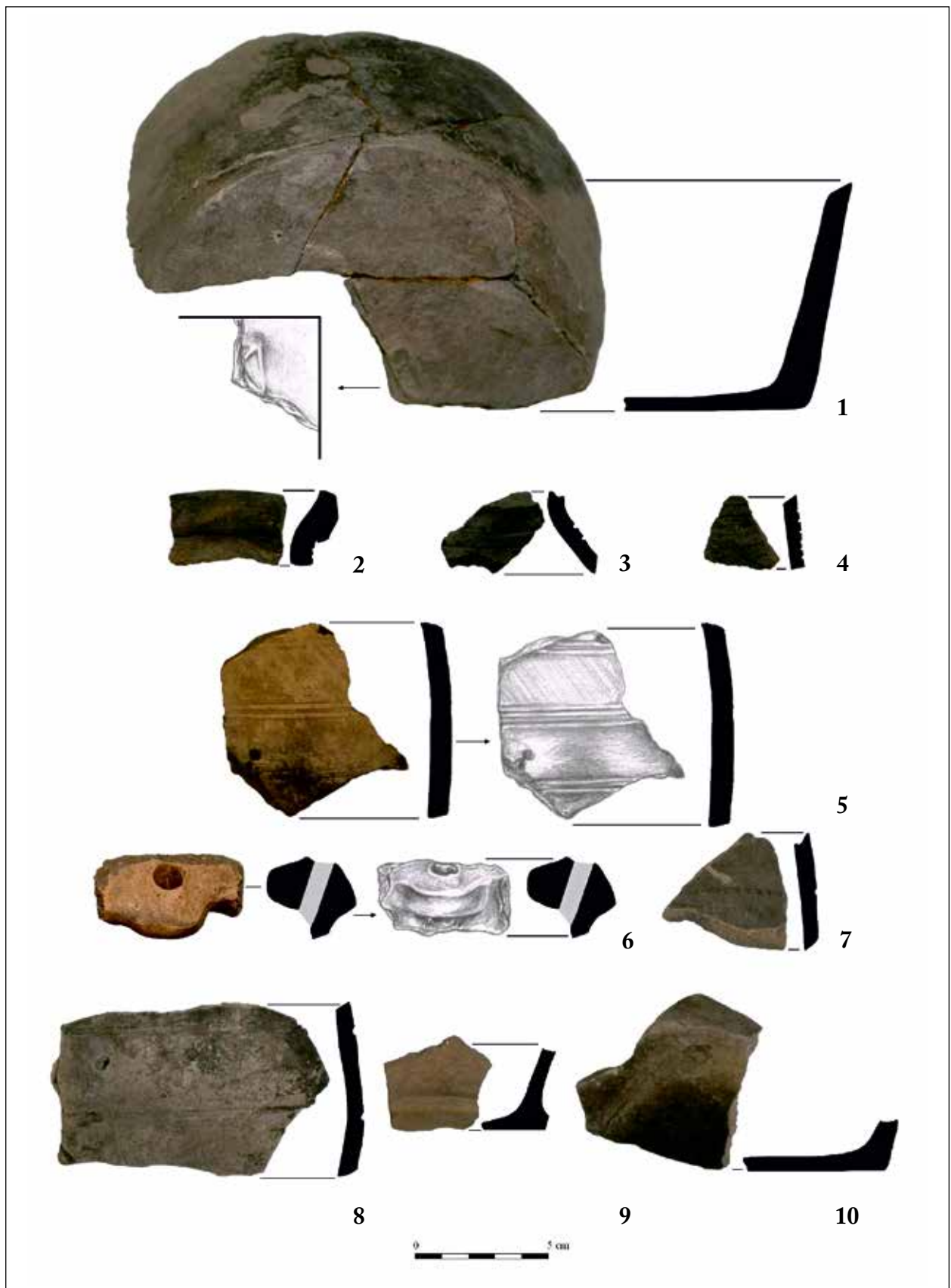

5. tábla: A 3–5. házak leletei

A 3. ház leletei / 1: Aljtöredék; 2: Oldaltöredék

A 4. ház leletei / 3–5: Peremtöredékek; 6: Vonaldíszes oldaltöredék; 7: Fésűs hullámvonalköteges oldaltöredék; 8: Aljtöredék;

Az 5. ház leletei / 9: Összeillesztett hullámvonaldíszes perem- és válltöredékek; 10: Peremtöredék; 11: Vonalkötegdíszes oldaltöredék

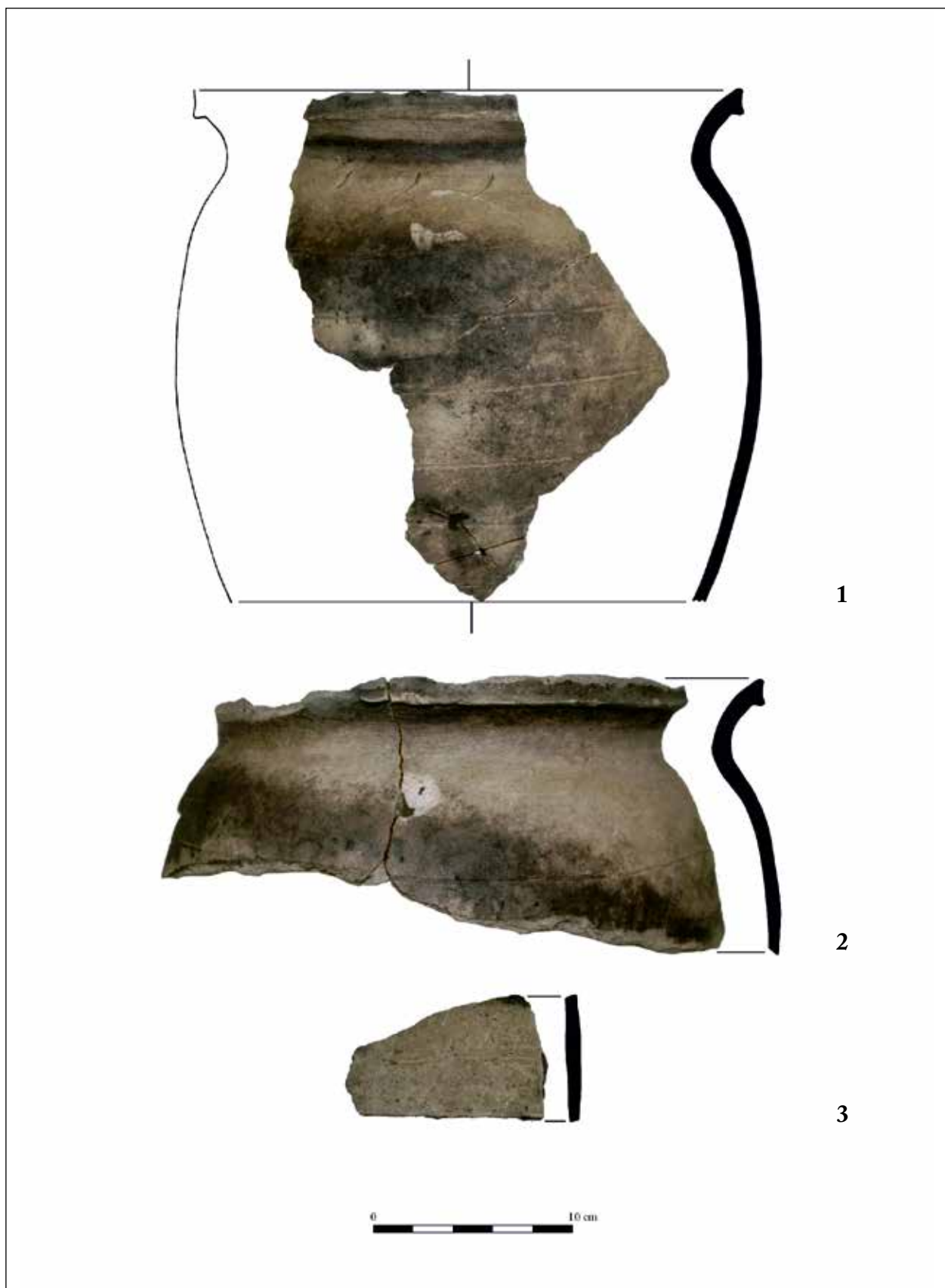

6. tábla: A 6–7. házak leletei

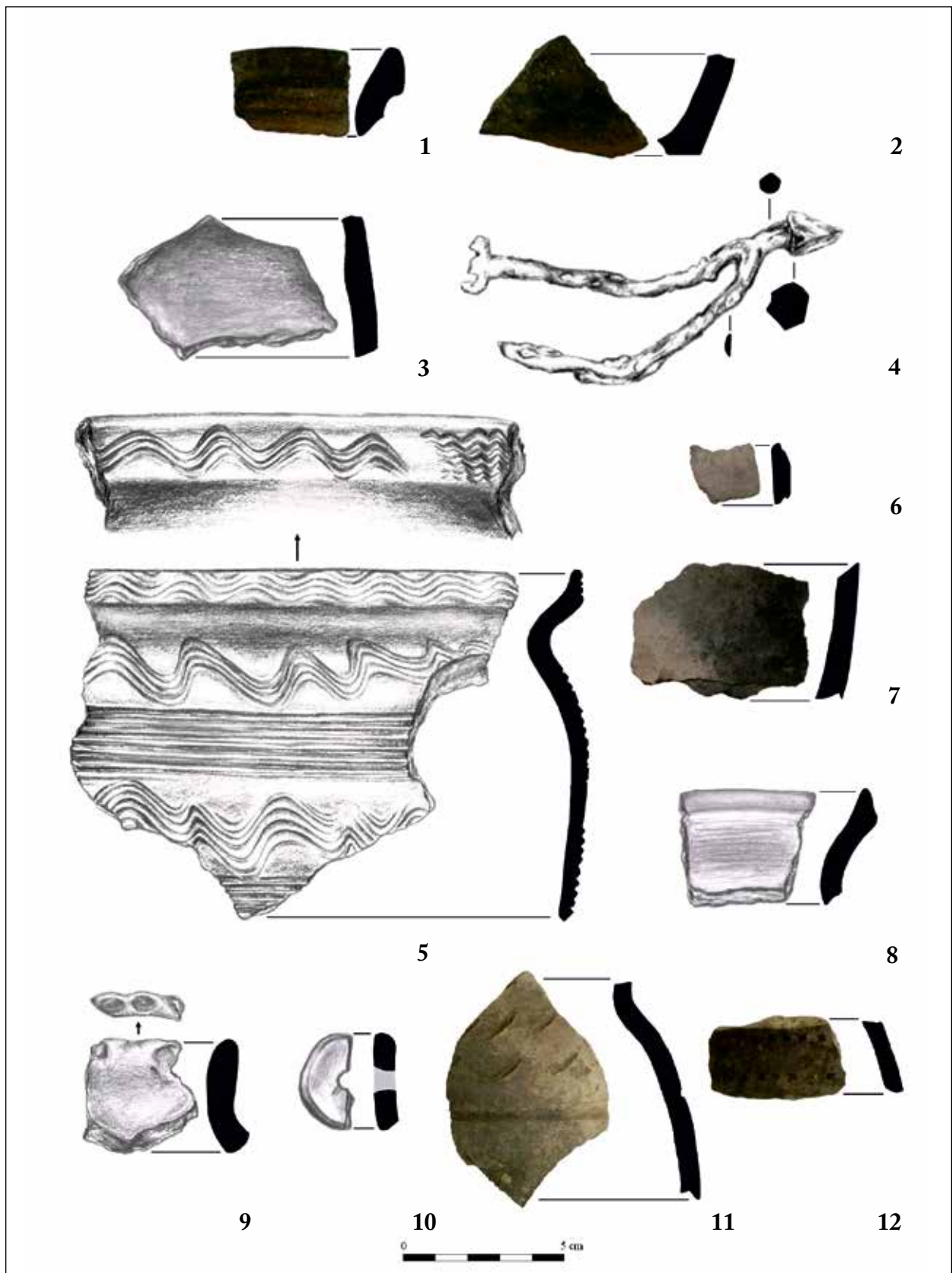
A 6. ház leletei / 1: Összeillesztett fenékbélyeges aljtöredék; 2: Vonaldíszes peremtöredék; 3: Vonaldíszes nyaktöredék;

4: Vonal- és hullámvonalkötegdíszes oldaltöredék; 5: Vonalkötegdíszes oldaltöredék sraffozott felülettel;

A 7. ház leletei / 6: bogrács-peremtöredék; 7: Fogaskérmintás oldaltöredék; 8: Vonaldíszes oldaltöredék; 9–10: Aljtöredékek

7. tábla: Nagyméretű edény töredékei a 7. házból

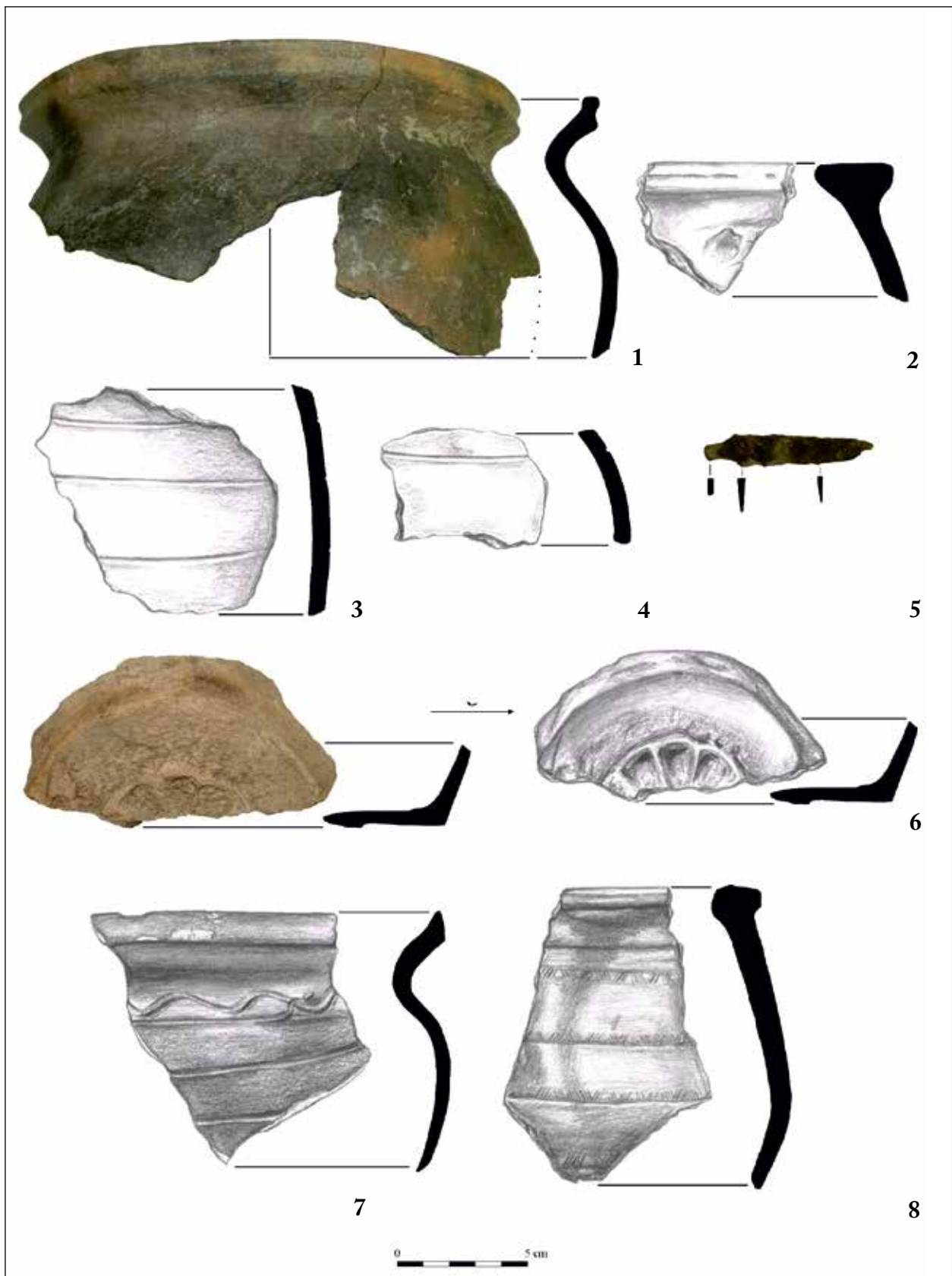
8. tábla: A 8. ház, 11., 13., 15. házak leletei

A 8. ház leletei / 1: Peremtöredék; 2: Aljtöredék; 3: Oldaltöredék; 4: Gúla alakú tuskéval ellátott ívelt szárú sarkantyú;

A 11. ház leletei / 5: Vonal- és hullámvonalalköteggel díszített, belső peremdíszrel ellátott töredék; 6–7: Oldaltöredékek;

A 13. ház leletei / 8: Peremtöredék; 9: Körömbenyomkodással díszített peremtöredék; 10: Orsókarika;

A 15. ház leletei / 11: Ívelt bekarcolásokkal és karcolt vonallal díszített válltöredék; 12: Fogaskerékmintás oldaltöredék

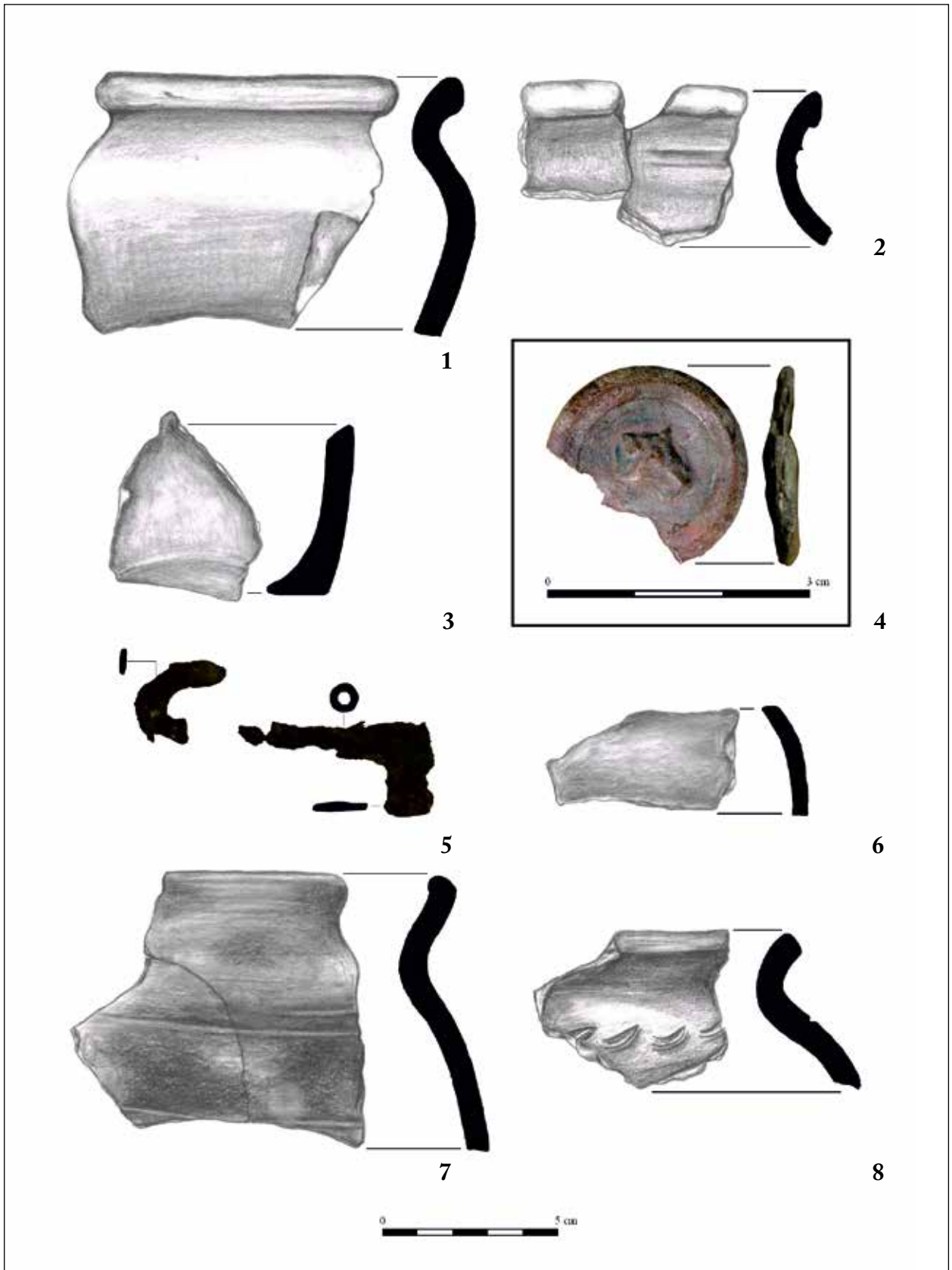
9. tábla: A 16., 19. házak és az O-243 S-345-ös árok leletei

A 16. ház leletei / 1: Összeillesztett perem- és válltöredékek; 2: Bogrács-peremtöredék; 3–4: Vonaldíszes oldaltöredékek;

5: Kisméretű nyelnyújtványos vaskés; 6: Fenékbélyeges aljtöredék;

A 19. ház lelete / 7: Vonal- és hullámvonaldíszes perem-válltöredék;

Az O-243 S-345-ös árok lelete / 8: Bepecsételt mintával díszített bogrács-töredék

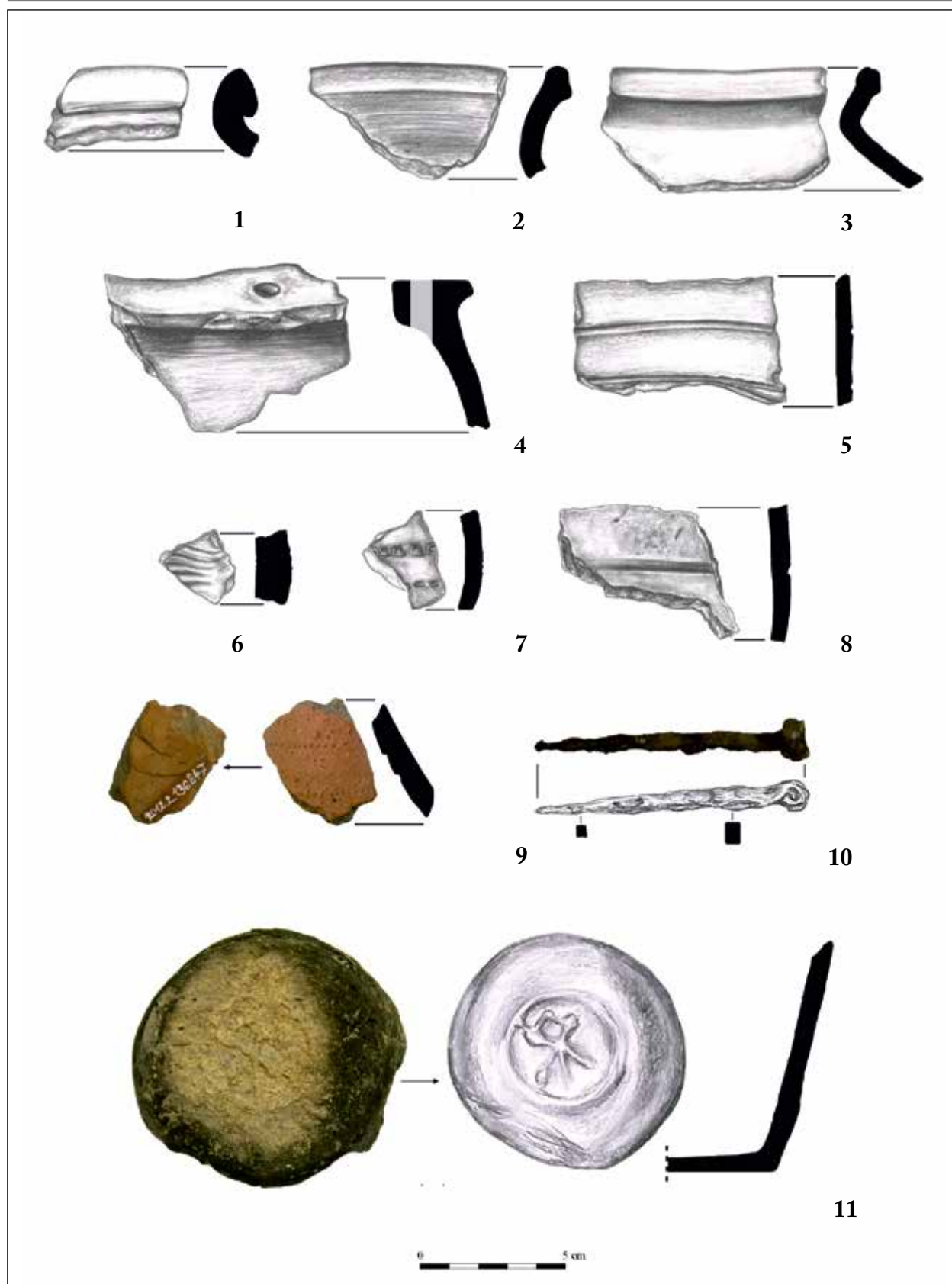
10. tábla: A 22–23., 25., 27. házak leletei

A 22. ház leletei / 1–2: Peremtöredékek; 3: Aljtöredék; 4: Dombordízes részgomb; 5: Vaskulcs töredékei;

A 23. ház lelete / 6: Oldaltöredék;

A 25. ház lelete / 7: Összeillesztett vonaldíszes perem- és válltöredék;

A 27. ház lelete / 8: Ívelt bekarcolásokkal díszített peremtöredék

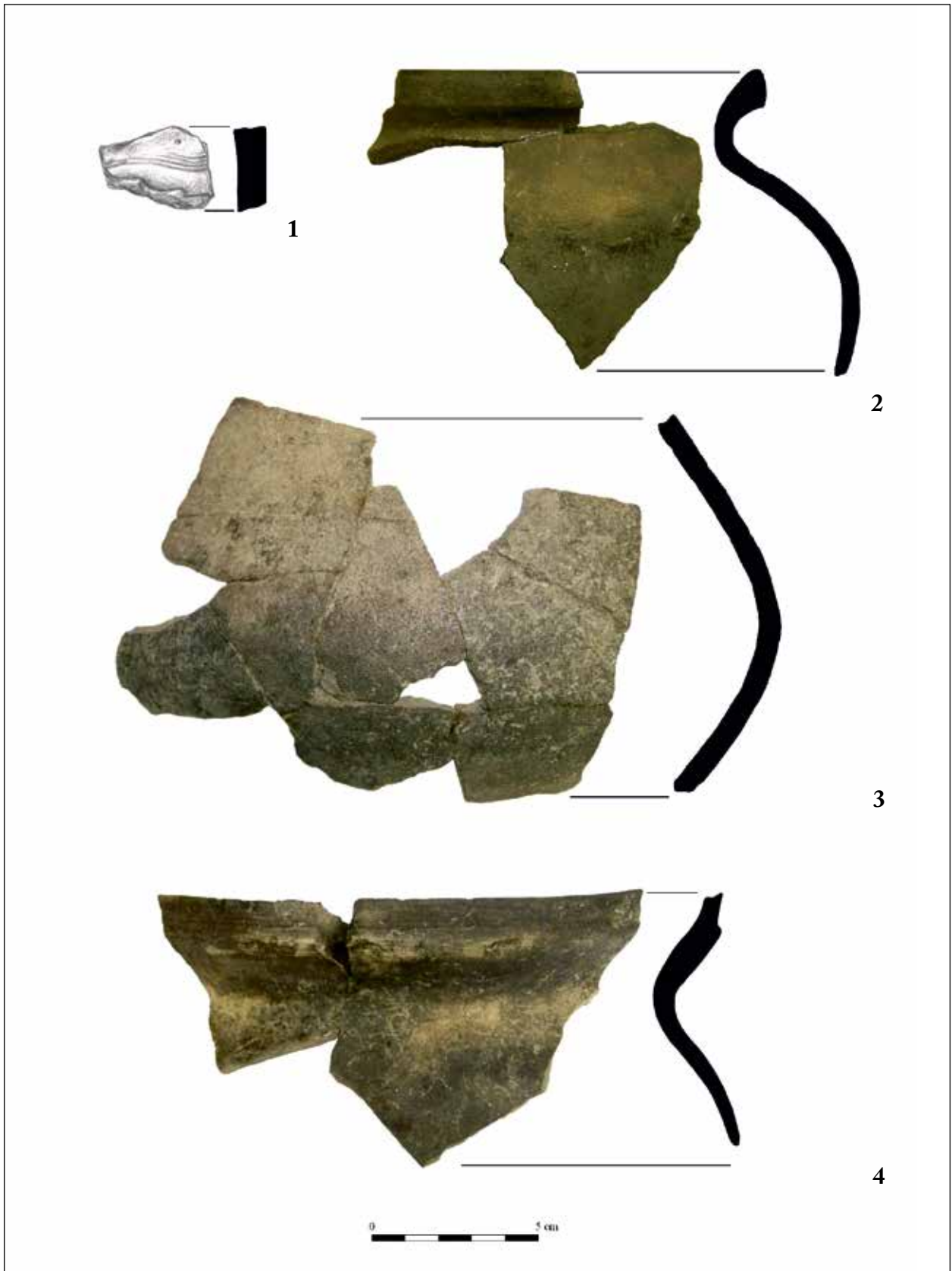
11. tábla: A 28–30. házak leletei

A 28. ház leletei / 1–3: Peremtöredékek; 4: Bogrács-peremtöredék; 5: Vonaldíszes oldaltöredék; 6: Fésűs hullámvonalaköteges oldaltöredék;

7: Fogaskerékmintás oldaltöredék; 8: Vonaldíszes oldaltöredék;

A 29. ház leletei / 9: Palacknyaktöredék fogaskerékmintával; 10: Pödröttvégű vasszög;

A 30. ház lelete / 11: Fenékbélyeges aljtöredék

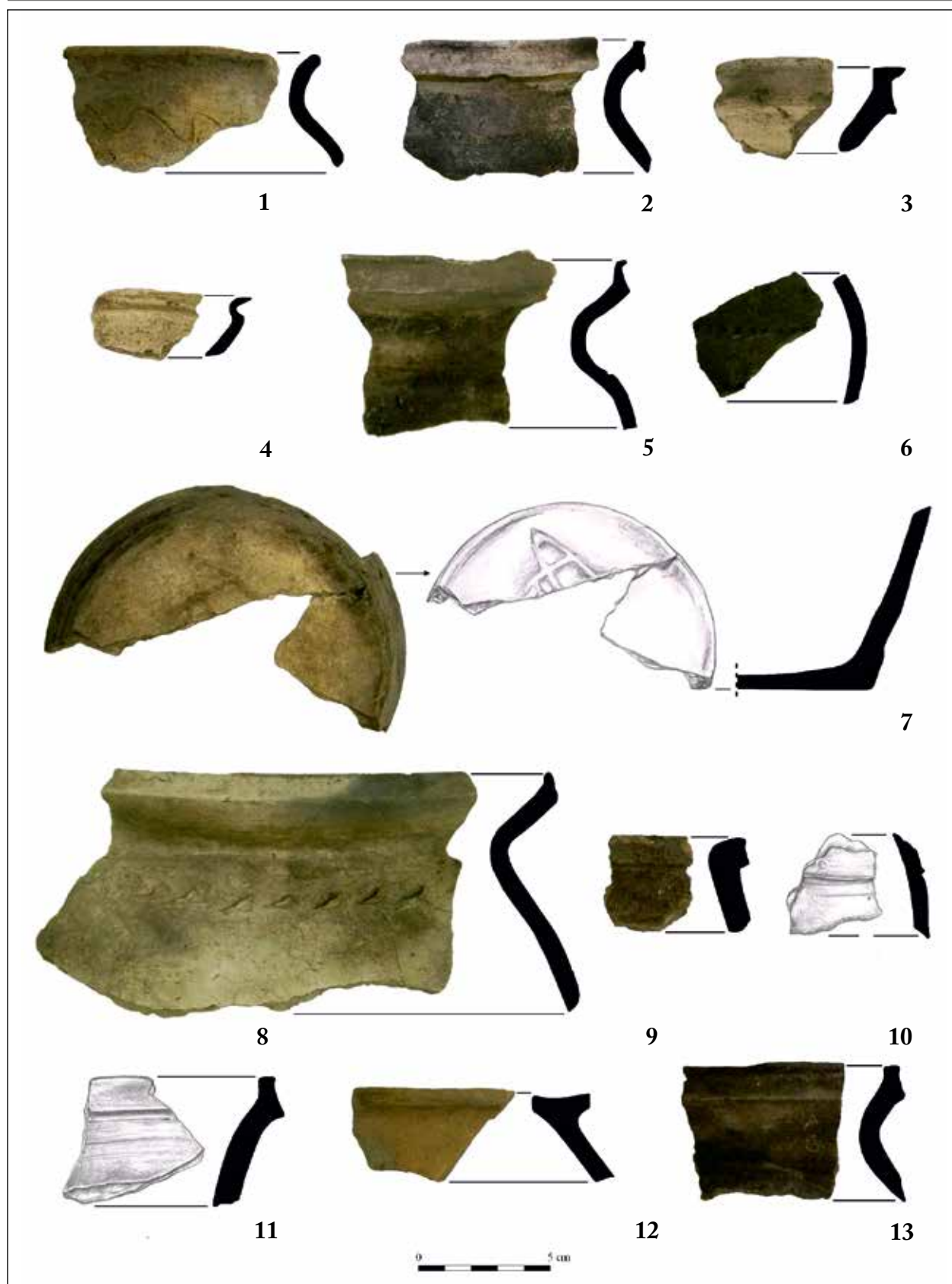
12. tábla: A 31–33., 37. házak leletei

A 31. ház lelete / 1: Fésűs hullámvonalköteges oldaltörődék;

A 32. ház lelete / 2: Összeillesztett, ívelt bekarcolásokkal díszített váll- és peremtörődék;

A 33. ház lelete / 3: Összeillesztett vonaldíszes bogrács-oldaltörődékek;

A 37. ház lelete / 4: Összeillesztett peremtörődékek

13. tábla: A 38–39., 42–45. házak leletei

- A 38. ház leletei / 1: Hullámvonaldíszes peremtöredék; 2: Fogaskerékmintás peremtöredék; 3–4: Peremtöredékek;
 5: Vonaldíszes peremtöredék; 6: Fogaskerékmintás oldaltöredék; 7: Összeillesztett fenékbélyeges aljtöredékek;
 A 39. ház lelete / 8: Nagyméretű edény ívelt bekarcolásokkal díszített perem-váltötredék;
 A 42. ház lelete / 9: Bogrács-peremtöredék;
 A 43. ház leletei / 10: Vonaldíszes oldaltöredék; 11: Peremtöredék;
 A 44. ház lelete / 12: Bogrács-peremtöredék;
 A 45. ház lelete / 13: Peremtöredék

Gyöngyvér Bíró

Multi-layered Árpád Age Settlement at Jászfényszaru–Szőlők-alja

An excavation was carried out by the archaeologists of the János Damjanich Museum in 2007 at Jászfényszaru–Szőlők-alja under the leadership of Róbert Kertész. The site covered exceeded the 30,000 square metres and some 300 objects were unearthed. Most of the archaeological features uncovered are the remains of an Árpád Age settlement, however, some Sarmatian objects were also found. Apart from these periods, scattered Palaeolithic objects were also present at the site. Although only an intensively used part of the settlement was touched by the excavations, the site clearly continues westwards along the cut.

The processing is now focusing on the Árpád Age settlement part and, moreover, on its buildings and connected objects. Altogether 45 houses were excavated from which one significantly differed and with regard to the ceramics finds only contained one Sarmatian fragment. The other 44 Árpád Age houses were spread in four groups but in a relatively narrow space in the centre of the excavated area. The location of the houses is worth attention as it was possible to identify a plot boundary and a few rows of houses. Besides that, out of the NW–SE oriented rows of houses two three or four groups outlined a road (a dead-end) or a narrow area (a lane) left unbuilt. On this basis, one may count with a settlement structure fragment that was to some extent ordered.

The findings are dominated by ceramics, some millstone fragments and other stone tools were also discovered, but the metal remains are rather underrepresented and only seldom have a value in dating. In some of the cases the objects also contained animal bones, the archeozoological analysis of the finds, however, still awaits completion. Because of the former, the dating was based on the existing superpositions and on the ceramics. At the present stage of the research two phases were identified within the Árpád Age, the earlier spanning from the eleventh century up to the turning of the twelfth and the later one from the early thirteenth to the early fourteenth centuries. In some of the houses there were ceramics indicative of a transitional phase between these two periods.

An archeometric analysis has also been carried out on the rich ceramic finds. The results supported the idea of the change of the raw material between the two periods. The pottery of the population gradually but visibly changed. The red-black, rather sandy and simple form ceramics were replaced by less calcareous, white-burned and more complex ceramics.

As in the production mode (pottering, burning) no major change can be identified, it is likely that the same population lived at the settlement all along the study period. However, due to an unknown reason at the end of the twelfth, at the beginning of the thirteenth century they shifted to the use of a different raw material.

In light of the transitional forms present in the ceramic material and also based on the location of some houses, it is likely that the settlement had continuously been in use. As most of the findings are ceramic fragments (there is only one single complete vessel and one could refit another pot) – though the filling up of some buildings suggest the burning down of some houses –, the settlement may not have been left alone in an escaping-like form but was depopulated due to other reasons.

